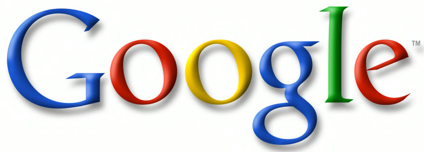
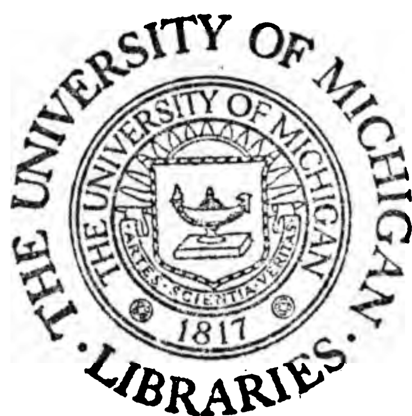

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
·LIBRARIES·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES·SCIENTIA·VERITAS
1817

VONDELS LUCIFER

EN

MILTONS VERLOREN PARADIJS.

Brouwer
Junie '13

VONDELS LUCIFER

EN

MILTONS VERLOREN PARADIJS.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. H. C. DIBBITS,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE,

volgens besluit van den Senaat der Universiteit tegen de bedenkingen van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte te verdedigen

op Dinsdag den 12den Maart 1895,

des namiddags te 3 uren,

DOOR

JAN JURRIEN MOOLHUIZEN,

GEBOREN TE EMLENKAMP.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF,
1895.

Aan mijnen Vader.

Bij het uitgeven van mijn proefschrift voel ik mij gedrongen er een kort woord aan toe te voegen.

Het is een woord van hartelijken dank aan allen, die mijne studien leidden, wier lessen ik mocht bijwonen, wier welwillendheid ik ondervond.

Hooggeleerde Moltzer, Hooggeachte Promotor! Uwe belangstelling, Uwe bekende hulpvaardigheid heb ik in ruime mate ondervonden; Uwe nuttige opmerkingen en wenken kwamen ook dit werk ten goede.

Ontvang daarvoor mijn welgemeenden dank.

De vraag, of en in hoever Milton in zijne epische gedichten, vooral in „The Paradise Lost" aan onzen Vondel dank is verschuldigd, is reeds herhaaldelijk opgeworpen en in verschillenden zin beantwoord. Reeds in 1825 heeft de dichter Beddoes het vermoeden geopperd, dat Milton de werken van Vondel heeft gekend [1]). In 1854 schreef A. Fishel een opstel, waarin hij beweert, dat Milton Vondel's geschriften kende en daaruit op zijne wijze heeft geput. Toen vergeleek Edmund Gosse het Verloren Paradijs met Vondel's Lucifer en kwam tot de conclusie, dat alleen in het zesde boek van Milton's werk de invloed van Vondel te bespeuren was. Dit is ook de meening van M. Pattison.

Den meesten opgang maakte echter een werk, dat in 1885 verscheen: „Milton and Vondel. A Curiosity of Literature by G. Edmundson." Uit de inleiding daarvan nemen wij het volgende over. Edmundson verhaalt, dat Voltaire de eerste is geweest, die het ver-

1) Zie Edmundson in „The Academy" 1890, II, p. 613.

moeden uitte, dat Milton niet geheel oorspronkelijk zou geweest zijn in het ontwerp van zijn beroemd epos. De kennismaking met een bijbelsch drama „Adamo", geschreven door een Italiaansch auteur Andreini, zou bij hem den lust hebben opgewekt tot het schrijven van „het Verloren Paradijs". In 1750 verscheen eene reeks essays van William Lauder, die hierin wilde aantoonen, dat Milton bij het schrijven van zijn gedicht een uitgebreid gebruik had gemaakt van verscheidene Engelsche, Schotsche, Hollandsche en Duitsche auteurs. Maar toen Douglas later het bewijs leverde, dat Lauder, om maar meer overeenkomst te laten zien, zoo vrij was geweest zelf versregels te verzinnen en in te lasschen, viel hij terecht bij het publiek in ongenade en elk volgend werk van dien aard werd met een zeker wantrouwen beschouwd. Men wilde weinig meer weten van „Onderzoekingen naar den oorsprong van Paradise Lost".

Milton's epos is geen werk van een paar jaar [1]). Wij weten, dat enkele regels van Satans aanspraak aan de zon (P. L. IV, 32—41) reeds 15 of 16 jaren waren gedicht, voor dat Milton met ernst aan zijn Paradijs begon. Zij vormden toen het begin van eene tragedie over den Val van den Mensch. Het is zeker, dat tusschen Milton's eerste gedachten over zulk een onderwerp en de volledige uitwerking het vierde eener eeuw verliep. Al

1) Since first this subject for heroic song
Pleased me long choosing, and beginning late.
P. L. IX, 25, 26.

die jaren nu waren een tijd van ernstige voorbereiding voor de grootsche taak, die hij zich had gesteld. Hij zegt het zelf, dat zulk een werk niet de vrucht kan zijn van enkele oogenblikken, dat het alleen tot stand kan komen onder ernstige gebeden tot dien Eeuwigen Geest, die alle kennis kan geven, en zijne Serafijnen uitzendt met het heilige vuur van Zijn altaar, om de lippen van hem, in wien Hij een welbehagen heeft, aan te raken en te reinigen.

Ook de lezer krijgt dien indruk van het grootsche in Milton's werk. „Wat dezen verheven geest den moed gegeven heeft zich te wagen aan

Things unattempted yet in prose or rhyme

het is de in hem ontwaakte bewustheid, dat deze dingen zijner waardig waren. Het ontzettend schouwspel in het paradijs der onschuld, voor het oog des hemels, aan den rand des afgronds afgespeeld, greep hem aan in zijne ontzettende beteekenis; daarom werd het door hem aangegrepen" [1]).

„De poëzie is voor dezen stout-verheven geest geen verpoozing van eenigen arbeid geweest. Zij was zijn hooger levensadem, wanneer het leven des lichaams hem eene bron werd van wrevel en smart. Zij was hem een verrukkend licht der ziel, toen de stralen der zon niet meer schitterden voor zijne oogen. Zij kroonde hem koning in een rijk, dat hij het zijne mocht heeten

---

1) Beets, de Paradijsgeschiedenis en de Nederlandsche Dichters. Verscheidenheden II, 58.

en hij had er behoefte aan zich eens koning te gevoelen" [1]).

„To this must be added industrious and select reading, steady observation, insight into all seemly and generous arts and affairs." Milton was dan ook een der meest belezen mannen van zijn tijd. Hij kende de letterkunde der oudheid en van den nieuweren tijd. Daarbij kwam een sterk geheugen, hoewel meer sterk dan nauwkeurig.

In het tweede hoofdstuk van zijn werk behandelt Edmundson Milton en Vondel. In 1654, vier jaren voor Milton zijn Paradise Lost begon, had Vondel zijn Lucifer uitgegeven. Aan eene vergelijking van dit werk met Milton dacht geen der onderzoekers; misschien was hunne onbekendheid met de Nederlandsche taal daarvan de oorzaak. Eerst in onzen tijd viel hierop de aandacht, hoewel een nauwkeurig onderzoek nog ontbrak.

Edmundson heeft zich dit tot taak gesteld.

„We shall proceed to justify a farther and more detailed discussion on the subject by proving, not only that the language and imagery of the „Lucifer" exercised a powerful and abiding influence on the mind of Milton, and have left indelible traces upon the pages

1) P. F. Th. v. Hoogstraten, Studiën en Kritieken. II, 243.

of the Paradise Lost." p. 14. Zijne taak strekt zich zelfs nog verder uit; hij beweert dat ook andere gedichten van Vondel „can be shown to have affected in no slight or inconsiderable degree all the great poems of Milton's later life." p. 14.

Dan volgt een zeer scherpzinnig betoog, om aan te toonen, dat Milton de Nederlandsche taal waarschijnlijk heeft gekend, dat hij op de hoogte was van de toestanden alhier en al licht van Vondel gehoord en het zoo hevig aangevallen tooneelspel „Lucifer" gelezen zal hebben, waarop de auteur voortgaat, p. 31:

„It is now full time to pass on from the consideration on the probability that Milton m a y have studied the Lucifer to the actual proofs from internal evidence that he m u s t have done so."

In Duitschland deelde Rudolf Buddensieg deze meening min of meer [1]). Hij beweert, dat bij Milton plaatsen gevonden worden, waar eene in 't oog vallende overeenkomst met Vondel's Lucifer kan worden opgemerkt.

August Muller, die de zaak op nieuw onderzocht [2]), laat zich niet zoo beslist uit. Hij is het meer eens met Zeegers, waar deze zegt [3]): „Men weet, dat naar eene,

1) Die Grenzboten 1877. II, I, p. 241 vv.

2) Ueber Miltons Abhängigkeit von Vondel. Inaugural. Dissertation. Berlin 1891.

3) Joost van den Vondel. Door Gustaaf Zeegers. Antwerpen 1888. p. 200.

niet van grond ontbloote meening, Milton kennis zou gehad hebben aan de meesterstukken, die ons thans bezig houden. Dit is een punt, dat met veel omzichtigheid moet worden behandeld; ik verklaar, dat de aandachtigste lezing der Nederlandsche treurspelen, en van het Engelsche heldendicht, mij wel heeft overtuigd, dat er vele overeenkomsten bestaan tusschen de werken van Vondel en Milton: maar verder zou ik in mijne beweringen niet durven gaan."

Muller zegt p. 60:

„Wir stimmen dem Verfasser (Edmundson) darin bei, dasz Milton Vondels Werke gekannt, und dasz das Studium derselben in Miltons eigenen Erzeugnissen teilweise deutliche Spuren hinterlassen habe; können uns aber seiner Ansicht nicht anschliessen, dasz der Schöpfer des Verlorenen Paradises in so bedeutendem Masse in der Schuld seines holländischen Zeitgenossen stehe."

We kunnen hier bijvoegen, dat Edmundson zelf wel eenigszins van zijne vroegere meening is teruggekomen [1]).

Ons plan is dit vraagstuk, voor zoover het den Lucifer betreft, aan een hernieuwd onderzoek te onderwerpen.

We zullen daarbij Edmundson op den voet volgen en trachten aan te toonen, dat er ook voor eene andere

1) The Academy of December 27, 1890.

meening aangaande de overeenkomst van beide auteurs gegronde redenen bestaan.

Het is voor ons doel van belang, dat we vooraf iets over Milton zelven meedeelen. Zoo iemand, dan kende hij den Bijbel. Op zijn 15de jaar vertaalde hij twee psalmen [1]: een bewijs, dat hij belang stelde in de Schrift. Milton ging naar de Hoogeschool, met het doel om predikant te worden [2], las op lateren leeftijd elken morgen den Bijbel [3].

Masson zegt [4]: „This man (Milton), who had the Bible by heart, whose verse, when he chose, could consist of nothing else than coagulations of texts from the Bible or concurrent Biblical gleams from the first of Genesis to the last of the Apocalypse...."

Ook was Milton iemand, die ingewijd was in de theologische vraagstukken. Volgens Johnson I. 95 was hij eerst Calvinist en helde hij later min of meer tot Arminianisme over. Op zijne reizen bezocht hij Geneve „which he probably considered as the metropolis of orthodoxy" [5]. Hij lette nauwgezet op het godsdienstig onderwijs zijner leerlingen. „Every Sunday was spent upon theology; of which he dictated a short system, gathered from the writers, that were then fashionable in the Dutch universities" [6].

1) Johnson, the Lives of the English Poets. Tauchnitz ed. I, 57.
2) Johnson, I, 59.
3) ib. p. 94.
4) Muller, p. 7.
5) Johnson, I, 62.
6) Johnson, I, 65.

Groot was zijne kennis van de klassieke schrijvers. Hij had gelezen „all the Greek and Latin writers" [1]) en kende Homerus bijna uit het hoofd [2]).

In Miltons academische essays zien wij reeds zijne groote belezenheid. Reeds dan is hij „durchaus selbständig denkender Geist" [3]). Groot was zijne liefde voor Plato; in zijne denkbeelden over het huwelijk en de huwelijksliefde volgt hij hem. Vgl. Par. Reg. IV, 244 vv., 274 vv. Bovendien kende hij zeer goed de Italiaansche letteren en hij vertoefde op zijne reizen geruimen tijd in Italië „of which he had with particular diligence studied the language and literature" [4]).

Ook met de Engelsche schrijvers was hij goed vertrouwd. „Miltons Prosa-Schriften" (dit wordt gezegd naar aanleiding van een werk van 1642) „entfalten einen Reichthum von Kenntnissen auf den verschiedensten Gebieten, der in Anbetracht seiner Jugend bewunderenswerth erscheinen dürfte. Sie strotzen förmlich von weittragenden Gedanken" [5]).

Johnson noemt onder zijne lievelingsschrijvers: Homerus, Ovidius, Euripides, Spenser, Shakespeare en Cowley [6]).

---

1) Johnson, I, 60.
2) Johnson, I, 60.
3) A. Stern, Milton und seine Zeit, I, 113.
4) Johnson, I, 61.
5) Stern, II, p. 127.
6) I. 95.

Edmundson heeft in zijn boek de verschillende plaatsen, waar hij overeenkomst opmerkt, naast elkander geschreven, terwijl hij Vondel's Alexandrijnen in rijmlooze vijfvoetige jamben heeft vertaald. Wij zullen zijne Vondelvertaling slechts vermelden, als wij daarvoor reden meenen te hebben, en Vondel overigens aanhalen volgens de uitgave van Lennep-Unger.

Belial en Belzebub zien uit naar den terugkeer van Apollion, die door Lucifer uitgezonden is om de onlangs geschapen aarde eens in oogenschouw te nemen. Belial zegt tot Belzebub:

„Heer Belzebub, ghy Raet van 's hemels Stedehouder
Hij steigert steil, van kreits in kreits op ons gezicht.
Hij streeft den wint voorby, en laet een spoor van licht
En glanssen achter zich, waar zyn gezwinde wieken
De wolcken breecken. Hy begint ons lucht te riecken
In eenen andren dagh en schooner zonneschyn,
Daer't licht zich spiegelt in het blauwe kristalyn.
De hemelklooten zien met hun gezicht, van onder,
Terwyl hy ryst, hem na, een ieder in't byzonder,

Verwondert om dien vaert en goddelycken zwier,
Die hun geen Engel schynt, maer eer een vliegend vier.
Geen star verschiet zoo snel." Luc. 10—21.

Naast deze plaats uit Vondel haalt Ed. Par. Lost V, 266—272 aan:

„Down thither prone in flight
He speeds, and through the vast ethereal sky
Sails between worlds and worlds with steady wings;
Now in the polar winds; then with quick fan
Winnows the buxom air, till, within soar
Of towering eagles, to all the fowls he seems
A phoenix, gazed by all as that sole bird."

Milton beschrijft daar de nederdaling van Raphael naar het Paradijs. Ed. wijst hier op „the actual similiarities of language" en zegt, dat „the ideas involved in these two passages are almost identical".

Als we nu in aanmerking nemen, dat op beide plaatsen de tocht van een engel wordt beschreven, die zijne reis snel volbrengt, dan is het dit en niets meer, waarin beide passages overeenstemmen. Milton heeft niet de hemelkreitsen, niet dat de engel een spoor van licht achter zich laat, niet de bewondering der hemellichamen, niet het beeld van een vliegend vier.

En als Miltons engel van den kouden pool in een meer zuidelijk klimaat komt, in een meer liefelijk klimaat, dan zal dit toch wel niet ontleend zijn aan Vondels engel, die van de lagere luchtlagen in de hoogere, in de meer goddelijke zich verheft, „in eenen andren dagh en schooner zonneschyn".

Wat nu Vondels beeld aangaat van „een vliegend vier", Edm. vindt dit bij Milton op eene andere plaats:

P. L. II, 1012: (Satan)

> Springs upward, like a pyramid of fire,
> Into the wild expanse.

Of liever, dit is nog niet juist, wat Vondel zegt; maar daar is raad op. Als Satan zich verheft als eene vuurpyramide, dan ziet natuurlijk degene, die hem ziet opstijgen, hem als „een vliegend vuur". Ja, zoo is het geen zware taak, letterlijke overeenkomst aan te wijzen. Maar gesteld, dat Milton het beeld gebruikte, dan is het wel zoo natuurlijk bij den bijbelkundigen Milton het boek, dat hij dagelijks las, eens op te slaan en daar vinden we:

Ps. 104 : 4. Hij maakt zijne engelen geesten, zijne dienaars tot een vlammend vuur.

Exod. 3 : 2. En de Engel des Heeren verscheen hem in eene vuurvlam.

Bij een Engel aan vuur te denken, hem voor te stellen als uit vuur bestaande is een beeld, dat in de geheele oudheid wordt gevonden. „Videtur etiam Plato, qui multa e fontibus populorum orientalium, ac inprimis Hebraeorum seu Chaldaeorum in scripta sua derivavit, aliquid de angelis *specie ignea* visis per traditionem accepisse, aut ex Judaeis intellexisse" [1]).

Zoo noemt Milton de engelen ook elders „vlammen":

---

1) Ode, de Angelis, p. 121, 122.

Raphael staat voor Gods troon en krijgt bevel naar Adam te gaan:

....nor delayd the winged Saint
After his charge recived: but from among
Thousand celestial Ardors, where he stood
Veil'd with his gorgeous wings, up springing light
Flew through the midst of Heav'n....
P. L. V, 247—251.

Wat nu volgt, zal voor de lezers van den Hollandschen Vondel wel wat onduidelijk zijn. Ed. citeert verder als parallel P. L. III, 741, waar van Satan gezegd wordt:

(He) Throws his steep flight in many an aery wheel.

Dit beteekent, zooals Johnson in zijne Dictionary zegt II, 1037 „A compass about; a track approaching to circularity" (waar dan deze plaats wordt aangehaald), dus ongeveer: in gevleugelden gang snelle luchtkringen vormende, of, zooals Böttger vertaalt: „Im Fluge schlug er manches luft'ge Rad". In onzen Vondel staat nu niets dergelijks, maar in Edm.'s Vondelvertaling wel: hij is zoo vrij de woorden: „Hij steigert steil, van kreits in kreits op ons gezicht" weer te geven door „He riseth steep, with many a wheel, in view." — Bovendien moeten drie plaatsen van Milton, uit drie verschillende boeken, de stof leveren voor parallellen met Vondel. Wel een bewijs, dat de overeenkomende plaatsen niet dadelijk voor 't grijpen liggen.

Benevens verkeerde vertalingen, waarvan later meer voorbeelden volgen, is het eene eigenaardigheid van

Ed., dat hij nergens oog heeft voor het verband. Hier volgt reeds dadelijk een voorbeeld. Ed. zegt: „Het beeld van de vallende ster in den laatsten regel van ons citaat staat, meer uitgewerkt, ook op eene andere plaats bij Vondel: Michael wordt beschreven als:

„verwittight uit den hoogen,
Door 's hemels afgezant, die neder quam gevlogen
Noch sneller dan een star, die door de lucht verschiet."
Luc. 1730—1732.

In P. L. wordt Gabriel gewaarschuwd door Uriel, die

„came, gliding through the even
On a sunbeam, swift as a shooting star."
P. L. IV, 556—557.

Maar hier is de zin niet uit en het beeld evenmin. De plaats in haar verband luidt: „Doch nu daalde Uriel tot hen neder, door den avond heen, op een straal der zon, met de snelheid van een verschietende ster dwars door den nacht in den herfst, wanneer ontbrandbare dampen de lucht in spanning brengen en den zeevaarder toonen, van welk eene streek op zijn kompas hij zich voor stormen te wachten heeft." Weet men nu, dat er gevaar dreigt voor den mensch, dan is het beeld aan de ster, die den zeeman waarschuwt, ontleend en kan men zelfs in de verte niet vermoeden, dat Milton dit uit Vondel overnam. Bovendien ligt de vergelijking van een nederdalenden engel met eene vallende ster voor de hand en komt ze in den Bijbel herhaaldelijk voor. Milton geeft ook Mulcibers neer-

storten uit den hemel door een dergelijk beeld weer:

„and with the setting sun
Dropt from the zenith like a falling star."
P. L. I, 745.

Cf. ook:

„At Phaëton, rutilos flamma populante capillos,
Volvitur in praeceps, longoque per aëra tractu
Fertur, ut interdum de caelo stella sereno,
Etsi non cecidit, potuit cecidisse videri."
Ovidius, Metam. II, 319—322.

Bij de volgende plaatsen zullen we ons tevreden stellen met ze slechts aan te halen, want daar bestaat de overeenkomst eenvoudig niet. Ed. vergelijkt:

„Hij begint ons lucht te riecken
In eenen andren dagh en schooner zonneschijn,
Daer 't licht zich spiegelt in het blaeuwe kristallijn."
Luc. 14—16,

met Milton's beschrijving van de schepping:

„And God made
The firmament, expanse of liquid, pure,
Transparent, elemental air . . . .
. . . .
. . . . For as Earth, so be the world
Built on circumfluous waters calm, in wide
Crystalline ocean." P. L. VII, 263—271 [1]).

---

1) Het woord „kristal" bezigt Vondel van de lucht en Milton van het water. Milton gebruikt hetzelfde epitheton nog weer vs. 293: „Part rise in crystal wall."

Lucifer zegt Ed. p. 39, is in het drama 's hemels Stedehouder, Beelzebub wordt door zijn makker aangesproken als „Raet van 's hemels Stedehouder" en komt steeds voor als Lucifer's voornaamste raadsman, hem aansporende tot zijne eerzuchtige en oproerige plannen.

Nu is het eigenaardig en opmerkenswaardig, dat de Beelzebub in Paradise Lost dezelfde rol vervult; hij is „next" to his chief „in power and next in crime" en hij wordt aldus beschreven:

„Deep on his front engraven
Deliberation sat and public care,
And princely counsel in his face yet shone."
P. L. II, 303.

Wat is het geval? De Bijbel noemt Beelzebub „den overste der duivelen", Matth. XII, 24; Marc. III, 22; Luc. XI, 15. Dus is het zeer logisch, dat en Vondel en Milton, al weten ze niets van elkaar af, aan dezen duivel, nu Lucifer of Satan de eerste plaats bekleedt, de tweede geven. Milton zegt dit eenige verzen vroeger II, 300:

„Satan except, none higher sat".

Maar Milton maakt van Beelzebub geen raadsman van den stadhouder, zooals Vondel doet. Milton volgt Vondel niet, maar den Bijbel en zegt: hij is een vorst: „and princely counsel in his face yet shone." Bij Vondel wordt Beelzebub een eerste minister, bij Milton heet hij II, 305 „geschikt om het gewicht der

machtigste monarchieën te torsen." Milton houdt zich meer aan zijn Bijbelsch voorbeeld, Vondel niet zoo letterlijk. Bovendien is het zeer gewoon, dat iemand, die op zijn vorst in rang volgt, als de geestelijke raadsman van zijnen koning wordt voorgesteld. Welke andere rol zal zulk een persoon in eenen staat vervullen? Hij is door zijne betrekking reeds de vertrouwde van zijnen vorst.

Dan vergelijkt Edmundson twee plaatsen, waar de heerlijkheid van Paradijs en Hemel worden geschilderd.

Apollion heeft vruchten meegebracht uit het Paradijs en op het gezicht hiervan roept Beelzebub uit:

„Ick zie de gouden bladen,
Met perlen van de lucht, den zilvren dau, geladen.
. . . .
't Gezicht bekoort den mont. Wie zou niet watertanden
Naer aertsche lekkerny? Hy walght van onzen dagh,
En hemelsch mann', die't ooft der aarde plucken magh."
Luc. 29 vv.

Raphael vertelt Adam van den Hemel:

„Though in Heaven the trees
Of life ambrosial fruitage bear, and vines
Yield nectar —; though from off the boughs eachmorn
We brush mellifious dews, and find the ground
Covered with pearly grain, — yet God hath here
Varied His bounty so with new delights,
As may compare with Heaven; and to taste
Think not is shall be nice." P. L. V, 426 vv.

Bij nauwkeurige vergelijking ziet men, dat bij beide schrijvers de woorden d a u w en p a a r l e n voorkomen; maar dat is dan ook de eenige overeenkomst.

Vergelijkt men echter, wat beide daarvan zeggen, dan is het verschil juist treffend. Vondel noemt de dauwdruppels „paarlen van de lucht", een zeer schoon beeld. Milton echter dacht hieraan niet; hij spreekt van „mellifluous dews" en volgt de voorstelling der oudheid, dat de honig dauw is en de bijen dien slechts verzamelen: cf. Vergil. Ecl. IV, 30:

„et durae quercus sudabunt roscida m e l l a."

Als Milton paarlen noemt, spreekt hij van p a r e l- a c h t i g e g r a a n k o r r e l s. De gissing is misschien niet te gewaagd, dat Milton dauw en graankorrels zoo in eenen adem noemt, omdat hij in den Bijbel las: Numeri XI, 9: „En wanneer de dauw des nachts op het leger nederviel, viel het manna op hetzelve neder."

Bij Milton is de dauw spijs, bij Vondel niet.

Het is zelfs treffend, dat beide niet meer trekken gemeen hebben, waar de Bijbel verhaalt, dat „het paradijs boomen heeft vol zoete vruchten." Gen. II, 9.

Edm. 41. Apollion zet zijn verhaal voort:

„'k Verzwygh myn henevaert, om niet te reppen hoe
Gezwint ick nedersteegh, en zonck door negen bogen,
Die sneller dan een pyl, rontom hun midpunt vlogen.
Het radt der zinnen kan zoo snel niet ommeslaen,
In ons gedachten, als ick, lager dan de maen

En wolcken, afgegleên, bleef hangen op myn pennen,
Om't Oostersche gewest en lantschap t'onderkennen."

Luc. 44 vv.

Voor eene dergelijke plaats komen we nog eens weer terug op Raphael's gesprek met Adam. Adam vroeg naar de bewegingen des hemels en de engel antwoordt:

„The swiftness of those circles attribute,
Though numberless, to His omnipotence,
That to corporeal substances could add
Speed almost spiritual. Me thou think'st not slow,
Who since the morning hour set out from Heaven,
Where God resides, and ere midday arrived
In Eden — distance inexpressible
By numbers that have name."

P. L. VIII, 107 vv.

De opeenvolging van gedachten is in deze beide plaatsen „identical". Beide dichters „here agree in their adherence to the old Alphonsine or Ptolemaic system with its nine consecutive resolving spheres. But, as we shall see later, while using for poetical purposes the old conceptions, they were each of them acquainted with, and had at least partially accepted, the new Copernican theory."

Welke gedachte moet Milton hier van Vondel hebben overgenomen? Deze: de hemelbollen wentelen snel, de engelen reizen snel. Maar dan was de oogst toch wel wat poover, en moet, wat ieder beschaafd man van

dien tijd zoo opvatte, moet een man van Milton's kennis dat ontleenen? Maar er is meer. Als Edmundson zegt, dat dit ook weer ontleend is aan Raphaels gesprek met Adam, dan bedenke men, dat tusschen het gesprek in het 5de boek en dit gedeelte uit het 8ste boek, de schildering der geheele schepping ligt. Letten we op het verband, waarin deze woorden van Raphael voorkomen, dan blijkt, dat Adam niet begrijpt, waarom zooveel en zulke groote hemelbollen alleen dienen om de aarde dag en nacht van licht te voorzien. Ook is hunne snelheid hem een wonder. Dit zal hem de engel verklaren: Grootheid en glans zijn nog geen bewijs van hoogere voortreffelijkheid. De omvang des hemels verkondigt de hooge heerlijkheid van den Bouwmeester. De snelheid moet ook aan God toegeschreven worden. In zulk een verband valt het moeielijk aan invloed van Vondel te denken. Hierbij komt nog, dat Vondel's bogen iets geheel anders zijn dan Milton's circles; Milton bedoelt: bollen. Het getal 9 zoeken we bij Milton te vergeefs. Vondel's engel doet de reis met de snelheid der gedachte, Milton's engel in een halven dag. Naar onze meening, hadden deze plaatsen eerder kunnen dienen, om het verschil tusschen beide schrijvers aan te toonen.

Edmundson noemt verder nog eene plaats; hij haalt ze aan „for its close analogy" met bovengenoemde. Gods Zoon daalt af naar 't Paradijs —

Him Thrones and Powers
Accompanied to Heaven-gate, from whence

Eden and all the coast in prospect lay.
Down He descended straight; the speeds of gods
Time counts not, though with swiftest minute winged.
P. L. X, 85 vv.

Ook hier zou alleen de snelheid der reis overeenkomst kunnen bieden; eene snelheid, die Milton wel veronderstellen kon bij God, bij wien „één dag is als duizend jaren en duizend jaren als één dag." 2 Petr. III, 8.

Apollion „bleef hangen op (zijn) pennen,
Om 't Oostersche gewest en landschap t'onderkennen."

Zoo ook, zegt Edm. p. 12, Satan, na uit den Chaos opgeklommen te zijn —

„Weighs his spread wings, at leisure to behold
Far off the empyreal heaven, extended wide."
P. L. II, 104, 105.

We kunnen daarvan zeggen, dat elke engel en elk gevleugeld wezen zoo handelen zou.

Edm. 42. Apollion vertelt nu wat hij zag:

Van verre zagh men hier een hoogen bergh verschieten,
Waer uit een waterval, de wortel van vier vlieten,
Ten dale nederbruischt. Wij streken steil, en schuin
Voorover met ons hooft en rusten op de kruin
Des berghs, van waer men vlack de zalige landouwen
Der onderwerelt en haer weelde kon aenschouwen.
Luc. 53 vv.

In het derde boek van P. L. wordt Satan beschre-

ven, die de hemelpoort bereikt en het nieuw-geschapen heelal beschouwt:

„At sight of all this world beheld so fair,
Round he surveys, ...
. . . . and without longer pause
Down right into the world's first region throws
His flight precipitant, and winds with ease
Through the pure marble air his oblique way."
P. L. III, 554.

De lezer zal hier niet veel overeenkomst kunnen ontdekken. Apollion gaat steil naar beneden, het hoofd schuin voorover; Satan gaat snel naar beneden in schuinsche richting, want hij moet door ontelbare sterren heen „amongst innumerable stars", III, 565. Maar Edm. ziet hier haast „letterlijke vertaling". Waarom? Omdat hij de vrijheid neemt de woorden „wij streken steil, en schuin voorover met ons hoofd" te vertalen, alsof er stond: Snel begon ik mijn schuinschen weg, hals over kop: „Precipitant I strike my oblique course headlong". De auteur heeft 55 verzen van Vondel behandeld en reeds twee keer den dichter geheel andere woorden in den mond gelegd.

Thans volgt de schildering van het Paradijs. Edmundson geeft toe, p. 43, dat met het Bijbelverhaal moet worden gerekend, dat men op veel onderdeelen niet te veel nadruk moet leggen, p. 45, want beide dichters werken de schets, ons in Genesis gegeven, uit. Toch vindt hij het niet juist, daar alleen aan toeval

te denken. Wij kunnen er nog bijvoegen, dat er zeer veel meeningen bestonden over de ligging van Eden en de rivieren, die Genesis vermeldt; iedere verklaring gaf bijna iets anders [1]).

De Bijbel zegt Gen. II, 10: „En eene rivier was voortgaande uit Eden, om dezen hof te bewateren en werd van daar verdeeld, en werd tot vier hoofden."

De beide dichters beschrijven het aldus:

„Van verre zagh men hier een hooghen bergh verschieten,
Waeruit een waterval, de wortel van vier vlieten,
Ten dale nederbruischt. Wij streken steil, en schuin
Voorover met ons hooft, en rusten op de kruin
Des berghs, van waer men vlack de zalige landouwen
Der onderwereld en haar weelde kon aanschouwen.
. . . .
De hof valt ront, gelijck de kloot der wereld is.
Int midden rijst de bergh, waaruit de hoofdbron klatert,
Die zich in vieren deelt en al het land bewatert,
Geboomte en beemden laeft, en levert beken uit,
Zoo klaer gelijck kristal, daer geen gezicht op stuit.
De stroomen geven slib, en koesteren de gronden.
Hier werden Onixsteen en Bdellion gevonden.
Hoe klaer de hemel oock van starren blinckt en barnt;
Hier zaeide vrouw Natuur in steenen een gestarnt,
Dat onze starren dooft. Hier blinckt het gout in d'aderen,
Hier wou Natuur haer schat in eenen schoot vergaderen."

Luc. 53 vv.

1) Cf. Winer, Biblisches Realwtb. in voce Eden.

„Southward through Eden went a river large,
Nor changed his course, but through the shaggy hill
Passed underneath ingulphed; for God has thrown
That mountain as his garden mould high raised
Upon the rapid current, which thro' veins
Of porous earth with kindly thirst up drawn,
Rose a fresh fountain, and with many a rill
Water'd the garden: thence united fell
Down the steep glade, and met the nether flood,
Which from his darksome passage now appears,
And now divided into four main streams
Runs diverse."

P. L. IV, 223 vv.

Eer we deze opvattingen vergelijken, herinneren we er aan, dat in Edmundsons vertaling van Vondel de overeenkomst met Milton grooter is dan in den Hollandschen tekst; want „een hoogen bergh" geeft hij weer door „a lofty hill" en „waeruit de hoofdbron klatert" door „whereout the fountain gushes" en zoo verkrijgt hij gelijkheid ten koste der waarheid.

Wat zegt Vondel nu? Er is een berg, waaruit een waterval, de wortel van vier vlieten, ten dale nederbruist. Uit deze rivieren ontstaan later beken, helder als kristal. Meer niet. En Milton? Er is een dichtbegroeide heuvel; uit dezen heuvel ontspringt eene fontein, die den lusthof met veel beken doorkronkelt. Onder dezen heuvel loopt eene rivier door (de rivier ontspringt niet in den heuvel); later vereenigen de beken zich met de hoofdrivier, als deze uit haar duisteren door-

tocht te voorschijn is gekomen [1]). Daarop verdeelt de hoofdrivier zich in vieren. Is hier eenige overeenkomst behalve in de vier rivieren, uit eene hoofdrivier, die Genesis noemt? We moeten Edmundson's slotsom juist omkeeren en zeggen: het is vreemd, dat de overeenkomst niet grooter is.

Naast de vier laatste versregels van Vondel plaatst Edmundson dan de volgende paats uit Milton:

„From that sapphire fount the crisped brooks
Rolling on orient pearls and sands of gold,
With mazy error under pendent shades
Ran nectar, visiting each plant, and fed
Flowers, worthy of Paradise, which not nice Art
In beds and curious knots, but Nature boon
Poured forth profuse . . . .
. . . . Meanwhile murmuring waters fall
Down the sloping hills dispersed, or in a lake,
That to the fringed bank, with myrtle crowned,
Her crystal mirror holds, unite their streams."

P. L. IV, 225 vv.

Van deze plaats, waarvan we niet inzien, waarom

---

1) Milton heeft bepaald het oog op den Tigris, want in het IX^de^ boek is de onderaardsche loop van deze rivier de weg, waarlangs Satan heimelijk het Paradijs binnendringt:

„There was a place
Not now, tho' sin, not time, first wrought the change,
Where Tigris at the foot of Paradise
Into a gulf shot under ground, till part
Rose up a fountain by the tree of life:" P. L. IX, 69-73.

Edmundson ze aanhaalt, kunnen we alleen zeggen, dat het vreemd is, dat Milton zich niet meer aan het Bijbelsche verhaal aansluit. Vondel doet dit wel en geeft letterlijk weer, wat de Vulgata heeft, Gen. II: 12: „ibi invenitur bdellium et lapis onychinus". In de geheele schildering van den hof is Vondel meer bijbelsch dan Milton; iets, dat wel voor Milton's zelfstandigheid pleit.

Als een bewijs, hoe ver Edmundson gaat in zijn zoeken naar overeenkomst, kan dienen, wat op p. 45 staat. Vondel zong:

„Hier zaeide vrouw Natuur in steenen een gestarnt,
Dat onze sterren dooft. Hier blinct het gout in d'aderen."
Luc. 68, 69.

Hiervan zegt de auteur: „The unusual imagery of Vondel's lines seems to find an echo in:

„A broad and ample road, whose dust in gold
And pavement stars, as stars to thee appear
Seen in the galaxy." P. L. VII, 577 vv.

Bij Milton vinden we eene beschrijving van den melkweg, den weg der Goden, volgens de Ouden. God gaat dan ook op die plaats Zijnen hemel binnen. Vondel beschrijft ons den rijkdom van den grond aan diamanten en goud. Maar als Edmundson „gestarnt" vertaalt door „galaxy", door „melkweg", ja, dan zijn er twee woorden, die overeenkomen — in zijne vertaling.

Bovendien vinden we in den Bijbel eene dergelijke gedachte, Openb. XXI, 21: „En de twaalf poorten waren twaalf paarlen, eene iedere poort was elk uit

eene paarl; en de straat der stad was zuiver goud, gelijk doorluchtig glas."

Ten overvloede, om te bewijzen, dat Milton oog voor kleurschakeeringen had, halen wij eene beschrijving aan van de rustplaats van Adam en Eva, waarvan wij bij Vondel, die het licht op den persoon van Lucifer laat vallen, natuurlijk geene parallel vinden:

The roof
Of thickest covert was inwoven shade
Laurel and myrtle, and what higher grew
Of firm and flagrant leaf: on either side
Acanthus, and each odorous bushy shrub
Fenced up the verdant wall; each beauteous flow'r,
Iris all hues, roses, and jessamine,
Rear'd high their flourish'd heads between, and wrought
Mosaic: underfoot the violet,
Crocus, and hyacinth, with rich inlay
Broider'd the ground, more colour'd than with stone
Of costliest emblem. P. L. IV, 694—703. —

Naast:

„Dan zwelt de boezem der landouw' van kruit en kleur
En knop, en telgh, en bloem, en allerhanden geur,
De dau ververscht ze 's nachts" Luc. 75 vv.

plaatst Edmundson

„Then herbs of every leaf, that sudden flowered,
Opening their various colours, and made gay
Her bosom smelling sweet." P. L. VII, 317 vv.

Het woord boezem hebben beide dichters; maar de

uitdrukking „boezem der aarde", „boezem der diepte" is gewoon in dichterlijke taal [1]. Overigens wijkt Milton geheel af van Vondel. Milton schildert hier den derden scheppingsdag en wil aanduiden, hoe alles in één oogenblik de volmaaktheid bereikt; van daar de uitdrukking „that sudden flowered". Apollion, die de aarde beschrijft na de schepping, ziet „knop, en telgh, en bloem".

Thans volgt de beschrijving der dieren, in betrekking tot Adam:

„De bergleeuw quispelde hem aen met zynen staert.
En loegh den meester toe. De tiger ley zyn' aert
Voor's Konings voeten af. De lantstier boogh zyn horen,
En d'olifant zyn snuit. De beer vergat zyn toren.
Luc. 91 vv.

Edmundson zegt daarvan: „almost unaltered they make their appearence clothed in Miltonic apparel," en citeert dan:

---

1) Cf. *εὐανθεῖς κόλποι λειμώνων*
Ar. Ran. 373.

Τροίας ἒν κολποις
Eur. Troad, 130.

Ja, mijn is de aarde! ik ben haar koning!....
Mij 't voedend zog, dat uit haar boezem
Elk jaar ontspringt in vruchtbren bloesem.
J. v. Beers 2, 291.

Daar welt, in den boezem der bergen,
Een springaar van zilver en goud.
Ten Kate, Job. 97.

„About them frisking played
All beasts of the earth, since wild, and of the chase
In wood or wilderness, forest or den.
Sporting the lion ramped, and in his paw
Dandled the kid; bears, tigers, ounces, pards,
Gambled before them; the unwieldy elephant,
To make them mirth, used all his might and wreathed
His lithe proboscis." P. L. IV, 340 vv.

Volgens onze meening zou zelfs eene veel grootere overeenkomst, dan we hier vinden, niets zeggen, daar de dichterlijke verbeelding bij de schildering van een dergelijk onderwerp altijd overeenkomen zal. Adam gaf de dieren hun namen, God bracht ze bij hem. Gen. II, 19. 20.

Ze moeten dus bij beide dichters voorkomen.

Maar er is alleen overeenkomst in de namen der dieren; leeuw, beer, tijger en olifant, de vier meest bekende, komen bij beide dichters voor. In de beschrijving wijken zij af. Vondel schetst ons hunne onderworpenheid, Milton, hoe zij den mensch vermaken. Bovendien had Jesaja reeds eene dergelijke schildering gegeven: Jes. XI, 6, 7. „En de wolf zal met het lam verkeeren en de luipaard bij den geitenbok nederliggen; en het kalf, en de jonge leeuw, en het mestvee te zamen, en een klein jongske zal ze drijven. De koe en de beerin zullen te zamen weiden .... en de leeuw zal stroo eten gelijk een os." Beide dichters komen ook hierin met Jesaja overeen, dat het kruipend

gedierte en de slangen in de laatste plaats worden genoemd. —

Op de schildering van de eerste menschen moeten wij volgens Edmundson vooral letten. Hier is „the resemblance more than superficial, and extends to actual coincidence of thought and phrase" p. 47. Wie deze plaatsen nauwkeurig vergelijkt „he can scarcely come to the conclusion that they have been written independently". p. 49. Ze luiden als volgt:

„Geen schepsel heeft om hoogh myn oogen zoo behaegt
Als deze twee om laegh. Wie kon zoo geestig strengelen
Het lichaam, en de ziel, en scheppen dubbele Engelen,
Uit klaiaerde, en uit been. Het lichaem, schoon van leest,
Getuight des Scheppers kunst, die blinckt in't aenschijn [meest,
Den spiegel van't gemoedt. Wat lidt my kon verbazen;
Ik zagh het beelt der ziele in't aengezicht geblazen.
Bezit het lyf iets schoons, dat vint men hier by een.
Een Godtheid geeft haer' glans door's menschen oogen [heen.
De redelycke ziel komt uit zyn troni zwieren.
Hy heft, terwyl de stomme en redenlooze dieren
Naer hunne voeten zien, alleen en trots het hooft,
Ten hemel op naer Godt, zyn' Schepper, hoogh gelooft."
Luc. 104—117.

„De man en vrou zyn bey volschapen, evenschoon,
Van top tot teen. Met recht spant Adam wel de kroon,
Door kloeckheit van gedaente, en majesteit van't wezen,
Als een ter heerschappy des aertryx uitgelezen:

Maer al wat Eva heeft vernoeght haer bruigoms eisch:
Der leden tederheit, een zachter vel en vleisch,
Een vriendelycker verf, aenminnigheit der oogen."
Luc. 151—157.

„Nu blinckt geen Serafyn, in't hemelsch heiligdom,
Als deze, in't hangend hair, een goude nis van stralen,
Die schoon gewatert van den hoofde nederdalen,
En vloejen om den rugh." Luc. 168—171.

„Two of far nobler shape, erect and tall,
Godlike erect, with native honour clad
In naked majesty, seemed lords of all
And worthy seemd; for in their looks divine
The image of their glorious Maker shone
[Truth, wisdom, sanctitude severe and pure [1])
(Severe but in true filial freedom placed)
Whence true authority in men; though both]
Not equal, as their sex not equal seemed;
For contemplation he and valour formed,
For softness she and sweet attractive grace.
[He for God only, she for God in him:]
His fair large front and eye sublime declared
Absolute rule; [and hyacinthine locks
Round from his parted forelock manly hung
Clust'ring, but not beneath his shoulders broad:]
She, as a veil down to the slender waist

1) Wij geven Miltons beschrijving volledig. Wat tusschen [ ] staat heeft Edm. niet.

Her unadorned golden tresses wore
Dishevelled, but in wanton ringlets waved."
P. L. IV, 288—306.

Satan, Adam en Eva voor het eerst ziende, zegt:

„Creatures of other mould, earth born perhaps,
Not spirits, yet to heavenly spirits bright,
Little inferior, whom my thoughts pursue
With wonder and could love; so lively shines
In them Divine resemblance, and such grace
The hand that formed them on their shape hath poured."
P. L. IV, 360—365.

De volgende plaats is uit het verhaal van den zesden scheppingsdag:

„There wanted yet the masterwork, the end
Off all yet done — a creature who, not prone
And brute as other creatures, but endued
With sanctity of reason, might erect
His stature, and upright, with front serene,
Govern the rest, self-knowing, and from thence
Magnanimous to correspondent with Heaven,
[But grateful to acknowledge whence his good
Descends; thither with heart, and voice, and eyes
Directed in devotion, to adore]
And worship God supreme, who made him chief
Of all his works." P. L. VII, 505—516.

Men vergunne ons de volgende aanhalingen:

„Laat ons menschen maken naar ons beeld, naar

onze gelijkenis; en dat zij heerschappij hebben over.... en over de geheele aarde." Gen. I, 26.

„De man.... is het beeld en de heerlijkheid Gods; maar de vrouw is de heerlijkheid des mans."
1 Cor. XI, 7.

„.... dat zoo een man lang haar draagt, het hem eene oneer is? Maar zoo eene vrouw lang haar draagt, dat het haar eene eer is." 1 Cor. XI, 14, 15.

„.... dat de man het hoofd der vrouw is."
1 Cor. XI, 3.
Eph. V, 23.

„Sanctus his animal mentisque capacius altae
Deerat adhuc et quod dominari in cetera posset.
Natus homo est." Ov. Met. I, 76.

„Finxit in effigiem moderantem cuncta deorum.
Prona cum spectent animalia cetera terram
Os homini sublime dedit, caelumque tueri
Jussit et erectos ad sidera tollere vultus."
Ovid. Met. I, 81. Cf.
Sall. d. Coni. Cat. I. 2; Xen. Mem. I, 4. 11.

„Cuncta spectant patriam
Quae prona terram, nec suos audent Polo
Monstrare vultus, atque coelestes domos
Contra tueri fixa perpetuum solo.
Adame tantum est haec quod a te differant,
Quem vultus ipse destinat maioribus."
Hugo Grotii Adamus Exul.
Hagae 1601, p. 24.

„O te beatum, cuius in praecordiis
Imago magni nobilis fulget Dei
Et cui, quod unum maximum et summum bonum est,
Rationis usus cum Dei cultu datur.” ib. p. 14.

„Ipsum autem hominem eadem natura non solum celeritate mentis ornavit, sed etiam sensus tanquam satellites attribuit, ac nuntios; et rerum plurimarum obscurarum necessarias intelligentias enudavit, quasi fundamenta quaedam scientiae: figuram corporis habilem et aptam ingenio humano dedit; nam cum ceteras animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad coelique, quasi cognationis domiciliique pristini conspectum excitavit: tum speciem ita formavit oris, ut in ea penitus reconditas mores effingeret. Nam et oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur: et is, qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse, praeter hominem, potest, indicat mores.” — Cic. de leg. I, 9.

Als men Milton's schildering van den mensch ontdoet van die gedachten, als men in aanmerking neemt, dat beide dichters een en hetzelfde onderwerp behandelen, het eerste menschenpaar, het onderscheid tusschen man en vrouw, dan blijft er niets over dan verschil en is zelfs geen enkel beeld van Milton in overeenstemming met Vondel's schoone uitwerking van het onderwerp. Dan zal men zien, dat Milton vooral het goddelijk schoon van den mensch bezingt, dat Vondel's beschrijving van het geheele lichaam niet bij hem wordt gevonden, dat hij

de menschelijke gedaante niet belijst zooals Vondel. —

Alvorens den opstand der engelen te behandelen, wijst Edmundson nog op een voorbeeld uit het eerste bedrijf van den Lucifer. De aartsengel Gabriel verkondigt de aanstaande heerschappij van den mensch. Dit is bij Vondel de beweegreden van den opstand [1]). Nu verhaalt Raphael uit 5[de] boek van Milton's epos iets dergelijks „but with an apparent difference". Bij Milton is de aanstaande grootheid van Gods zoon de reden van den opstand. „The two passages which follow are therefore specially interresting, not only for their parallelism, but because they enable us to bridge over what seemed to be a discrepancy between the plots of the two poems, and show us that in either case it is the same supreme event, the future Incarnation of the Son of God, on which the thoughts are fixed." Edm. 50. Gabriel zegt:

---

1) Bij Milton is de mensch bij den val der duivelen nog niet geschapen. Integendeel, Satan zegt in zijne alleenspraak: „Voor ons is alle hoop op herstel in Gods gunst uitgesloten, en zie hier nu

. . . . . instead
Of us outcast, exiled, his new delight
Mankind created, and for him this world."
P. L. IV, 105—107.

Cf. „Author of evil. . . . .
. . . .
. . . . . how hast thou disturb'd
Heav'n's blessed peace, and into nature brought
Misery, uncreated till the crime
Of thy rebellion?" P. L. VI, 262—268.

„Al schijnt het Geestendom alle andren t' overtreffen;
Godt sloot van eeuwigheid het Menschdom te verheffen,
Oock boven 't Engelsdom, en op te voeren tot
Een klaerheit en een licht, dat niet verschilt van Godt.
Ghij zult het eeuwig Woort, bekleet met been en aren,
Gezalft tot Heer, en hooft, en rechter, al de scharen
Der Geesten, Engelen en menschen te gelijck,
Zien rechten, uit zijn' troon, en onbeschaduwt Rijck."

Luc. 217—224.

God spreekt:

„Wel Thou knowest how dear
To me are all my works; nor man the least
Though last created, ...
. . . . whom Thou only canst redeem;
Their nature also to Thy nature join,
And be Thyself man among men on earth
Made flesh. . . . .
. . . .
. . . . Thy humiliation shall exalt
With Thee Thy manhood also to this throne;
Here shalt Thou sit incarnate, here shalt reign
Both God and Man, Son both of God and Man,
Anointed Universal king . . . .
. . . .
When Thou, attented gloriously from Heaven,
Shalt in the sky appear, and from Thee send
The summoning archangels to proclaim
Thy dread tribunal . . . .
. . . . Thou shalt judge

Bad men and angels; they arraigned shall sink
Beneath Thy sentence."

P. L. III, 276—278, 281—283, 313—317, 323—326, 331—333.

Wij gelooven, dat Edmundson, als hij bij Milton wat meer op den samenhang gelet had, deze plaats niet zou hebben aangehaald. Milton toch behandelt III, 167—344 het geheele verlossingsplan. Moet nu de godgeleerde Milton die enkele gedeelten, die Vondel ook heeft, aan dezen hebben ontleend? Zou niet de Bijbel veeleer zijne bron zijn? Wij zullen aantoonen, dat Milton den Bijbel letterlijk volgt en de rechtzinnige dogma's van zijn tijd:

„En de zaligheid is in geenen anderen: want er is ook onder den hemel geen andere naam ... door welken wij moeten zalig worden." Hand. IV : 12, cf. Calvini, Inst. II, 6.

„God is geopenbaard in het vleesch." 1 Tim. III : 6.

„Maar heeft zich zelven vernietigd ... en is den menschen gelijk geworden en in gedaante gevonden als een mensch." Fil. II : 7, 8. Cf. Calv. Inst. II, 13: „Christi veram humanae carnis stubstantiam induisse."

„Wanneer de Zoon des menschen zal gezeten zijn op den troon Zijner heerlijkheid." Matth. 19, 28.

... „en zullen den Zoon des menschen zien komende op de wolken des Hemels. En wanneer de Zoon des menschen komen zal in zijne heerlijkheid, en al de heilige engelen met hem, dan zal hij zitten op den troon zijner heerlijkheid." Matth. XXV : 31. cf. Marc. XIII : 26, XIV : 62.

„En voor hem zullen al de volkeren vergaderd worden.” Matth. XXV : 32.

. . . „Jezus Christus, die de levenden en dooden oordeelen zal in zijne verschijning en in zijn Koninkrijk.” 2 Tim. IV : 1.

„Want de Heere zelf zal met een geroep, met de stem des archangels, en met de bazuin Gods nederdalen van den hemel.” Thess. IV : 16.

„Want hij moet als koning heerschen.” 1 Cor. XV : 26.

„Want hij heeft alle dingen zijnen voeten onderworpen.” 1 Cor. XV : 27.

Cf. Openb. 20, waar het oordeel der engelen en der menschen beschreven wordt.

Edmundson citeert dan:

„Zou Godt een jonger zoon, geteelt uit Adams lenden,
Verheffen boven hem” (= Lucifer). Luc. 420.

„Thy creature late so loved. Thy youngest son.” P. L. III, 150 en vindt hier „an exactly similar definition of the relationship between angelic and human beings.”

Gevoelt de auteur niet, dat „jonger zoon” bij Vondel zeggen wil: de zoon, die minder rechten heeft? De volgende regel leert het:

„dat waer het erfrecht schenden
Van 't alleroutste kint.”

Milton echter vat het hier op als: uw meest beminde kind, dat u het meest aan 't harte ligt. Maar al was dat het geval niet, hoe kon Milton het anders zeggen? De mensch, het laatst geschapen, zoon van God, hoe

zal men dat anders weergeven dan door: Gods jongste zoon? cf. P. L. IV, 366:

„and chiefly Man, Gods latest image."

Thans komen we tot den hoofdpersoon van beide werken, den Lucifer-Satan. Edmundson legt den vollen nadruk op Milton's schildering van den gevallen engel, geheel eenig „for grandeur and expressiveness amidst all the creations of the human imagination." p. 52. „He, who should venture to say that such a conception was not original, would-stand self-condemned by his own awestruck feelings in the presence of this dread Being, of immeasurable form and nameless attributes." p. 52.

Toch meent Edmundson, dat Vondel's invloed te bespeuren is: Vondel's Lucifer vertoont dezelfde trekken als Milton's Satan.

Het laatste is waar; maar zegt dit iets? We vinden dezelfde trekken terug bij iederen schrijver bijna, die dit onderwerp behandelde. Uit alles, wat de Bijbel ons aangaande het wezen der duivelen leert, is geen andere opvatting mogelijk.

Ten bewijze, dat Satans val steeds aan die trekken toegeschreven is, schrijven wij hier neer wat Ode „de angelis" zegt in het argumentum van caput II, handelende „de primo angelorum peccato". „Proponitur sententia Irenaei, Tertulliani, Cypriani et Rufini Palaestini, qui primum angelorum peccatum in eo positum iudicarunt, quod angelus zelo affectus fuerit

adversus hominem. Statuitur, et utcunque demonstratur, primum angelorum peccatum fuisse superbiam animi, Divinitatis adfectionem atque invidiam. Eam, vel ex toto vel saltem ex parte fuisse opinionem Chrysostomi, Basilii Seleuciensis, Augustini, Athanasii, Gregorii Nazianzeni, Hieronymi, Lactantii, aliorumque Ecclesiae Christianae Patrum, commonstratur.... Eaque prodidisse in ipso coelo videntur, quod sese divinae auctoritati subducere, et imperium aliquod in reliquos angelos, ipsosque homines recens conditos, vindicare voluerint.... Itaque initium peccati angelici statuitur philautia et fiducia in propriis viribus, progressus superbia, divinitatis adfectatio et invidia, consummatio denique tentatio et deceptio hominis."

p. 480 haalt Ode dan schrijvers aan, die beweerden, dat de aanleiding was „quod Filio Dei subesse ac obsequi noluerint" [1]).

Indien wij nu Lucifer en Satan daarmede vergelijken, dan wijkt Vondel's Lucifer meer van deze gangbare meeningen af, dan Milton's Satan, want Vondel's duivel valt na de schepping van den mensch, uit afgunst tegen den

1) Cf.

„Ne giugneriesi numerando al venti
Si tosto, come degli angeli parte
Turbo 'l suggetto de vostri elementi."
Dante, Paradiso XXIX, 49—51,
„Principio del cader fu il maladetto
Superbir di colui che tu vedesti
Da tutti i pesi del mondo costretto."
ib. 55—57.

mensch, Milton's Satan valt „quod Filio Dei subesse ac obsequi (noluerit)." Indien dus Edmundson niet meer overtuigende gronden kan bijbrengen dan die algemeene overeenkomst in karaktertrekken, dan komt het ons verkieslijker voor bij Milton niet aan Vondel te denken, maar eerder aan datgene, wat hij kende als het algemeen gevoelen der kerkvaders. —

Beelzebub zet Lucifer op tegen Gabriels bericht. Luc. zegt:

„Ghy vat het recht: het past rechtschape heerschappijen
Geensins hun wettigheid zoo los te laten glyen:
Want d' oppermacht is d' eerste aen hare wet verplicht;
Verandren voeght haer minst. Ben ick een zoon van 't licht,
Een heerscher over 't licht, ick zal myn Recht bewaren:
Ick zwicht voor geen gewelt, noch aertsgeweldenaren.
Laet zwichten al wat wil: ick wyck niet eenen voet.
Hier is myn Vaderlant. Noch ramp, noch tegenspoet,
Noch vloecken zullen ons vervaren, noch betoomen.
Wy zullen sneven, of dien hoeck te boven komen.
Is 't nootlot, dat ick vall', van eere en staet berooft:
Laet vallen, als ick vall' met deze kroone op 't hooft,
Dien scepter in de vuist, dien eersleip van vertrouden,
En zoo veel duizenden als onze zyde houden.
Dat vallen streckt tot eer, en onverwelckbren lof.
En liever d' eerste Vorst in eenigh lager hof,
Dan in 't gezalight licht de tweede of noch een minder,
Zoo troost ick my de kans, en vrees nu leet noch hinder.
Luc. 428—445.

„Will ye submit your necks and choose to bend
The supple knee? Ye will not, if I trust
To know ye right, or if ye know yourselves,
Natives and sons of Heaven, possessed before
By none, and, if not equal all, yet free.
[Equally free; for orders and degrees
Jar not with liberty, but well consist.] [1])
Who can in reason, then, or right assume
Monarchy over such as live by right
His eqnals, [if in pow'r and splendour less,
In freedom equal?] or can introduce
Law and edict on us, [who without law
Err not?]" P. L. V, 787—800.

Edmundson noemt die plaats „an expansion of Vondel's lines 427—432." Naar onze meening heeft zij, behalve dat Satan hier tot oproer aanzet, niets, dat met Vondel overeenkomt. De geheele uitwerking, elke beweegreden verschilt. Vondel heeft niet de redeneering over het begrip: vrijheid, waar Milton zoo breed over uitweidt; niet de uiteenzetting, hoe vrijheid en verschil in rang kunnen samengaan. Bij Vondel gelden Lucifers woorden eigenlijk voor hem alleen; hij spreekt slechts voor zich zelf: „ick ben, ick zal, ick wyck niet"; bij Milton geeft Satan redenen op, die elken engel gelden. Dat dit zoo is, volgt uit het geheel verschillend plan van beide dichters, want als Lucifer zijn beklag doet over den inhoud van Gabriels

1) Wat tusschen [ ] staat citeert Edm. niet.

woorden, komt Beelsebub hem zeggen, hoe hij vooral daaronder te lijden zal hebben, en prikkelt zijne eerzucht. De eerste gedachte van verzet gaat van Beelsebub uit. Lucifer behoeft de engelen niet meer tot oproer aan te sporen; hij plaatst zich slechts aan hun hoofd. Bij Milton daarentegen gaat alles van Satan uit, en als handig politicus wijst hij de engelen er op, hoe zij allen dezelfde belangen hebben.

Edmundson haalt nog twee plaatsen aan:

„Yet not for those (arms)
Nor what the potent Victor in his rage
Can else inflict, do I repent or change,
Though changed in outward lustre, that fixed mind
And high disdain from sense of injured merit.
. . . .
All is not lost — the unconquerable will
And courage never to submit or yield,
And what is else not to be overcome?
That glory never shall His wrath or might
Extort from me." P. L. I, 94—98, 106—111.

„Thou profoundest hell,
Receive thy new possessor, one who brings
A mind not to be changed by place or time.
. . . .
Here we may reign secure; and, in my choice,
To reign is worth ambition, though in Hell:
Better to reign in Hell than serve in Heaven."
P. L. I, 250—252, 261—263.

Het is volkomen waar, wat Edmundson zegt: op die plaatsen „we meet Satan in his most defiant mood" p. 55 [1]). Maar dat zegt nog niets aangaande Vondel's invloed op Milton. Het is onmogelijk Satan anders voor te stellen; vooral Milton heeft geen keuze. Want hier is de reeds gevallen Satan aan het woord, de reeds in de hel geworpene, die heeft ondervonden, dat God de sterkste is. Cf. I, 93:

„till then who knew
The force of those dire arms?"

Na zulke ervaringen wil hij toch zijn opzet niet laten varen, God afbreuk doen, waar hij kan, God treffen in den mensch. Welke andere karaktertrek is hier mogelijk dan die van tartende wraakzucht?

Dat de laatste regel:

„Better to reign in Hell then serve in Heaven"

overeenkomt met:

„En liever d'eerste Vorst in eenigh lager hof,
Dan in't gezalight licht de tweede of noch een minder"

1) Voor Satans „defiant mood" zijn veel meer plaatsen te vinden cf.

„The mind in its own place, and in itself
Can make a Heav'n of Hell, a Hell of Heav'n.
What matter where, if I be still the same,
And what I should be, all but less than he
Whom thunder hath made greater?" P. L. I, 250.

(Ed. slaat deze regels over.);

. . . . „to try what may be yet
Regain'd in Heav'n, or what more lost in Hell?"
P. L. I, 269.

weegt bij Edmundson niet zoo zwaar. En terecht, want het is eene variatie op de bekende woorden van Caesar [1]). Ook vinden wij dien geest van verzet en heerschzucht reeds in Hugo Grotius' Adamus Exul:

„Nam me iudice
Regnare dignum est ambitu, etsi in Tartaro;
Alto praeesse Tartaro siquidem iuvat
Caelis quam in ipsis servi obire munia" [2]).

Bovendien is de geheele opvatting bijbelsch, cf. Jesaja, XIV : 13: „En zeidet in uw hart: Ik zal ten hemel opklimmen, ik zal mijnen troon boven de sterren Gods verhoogen...." en vs. 14: „Ik zal boven de hoogten der wolken klimmen, ik zal den Allerhoogste gelijk worden."

Satan zegt dan aan het einde van zijne redevoering:

„I should ill become this throne, o peers,
. . . . if aught proposed,
And judged of public moment, in the shape,
Of difficulty or danger could deter
Me from attempting." P. L. II, 445, 448—451.

„The sentiment expressed in which has an unmistakably Luciferian ring" zegt Edmundson. De eenige reden, die hij daarvoor kon hebben, is, dat uit deze woorden Satans moed blijkt; eene eigenschap, die hij niet missen kan, zonder welke hij niet kan worden gedacht. Het verband plaatst de uitdrukking in het goede licht. Satan stelt voor naar het Paradijs te

1) Plutarchus, Caesar, cap. XI.
2) Dat Vondel Grotius' werk kende, blijkt uit het „Berecht" p. 16.

gaan. Geen der duivelen durft dit te ondernemen. „Dan zal ik het wagen," zegt Satan, „het betaamt mij als vorst; deze troon zou mijner onwaardig zijn, wanneer bij een ontwerp, het algemeen welzijn bedoelende, zwarigheid en gevaar mij van de uitvoering zouden kunnen afschrikken". P. L. II, 445—450. „Waartoe heb ik de koninklijke rechten aangenomen en weiger ik niet den schepter te voeren, wanneer ik weiger een even groot deel in het gevaar als in de eer te nemen? Hij, die regeert, is gerechtigd en verplicht beide te aanvaarden en wel het gevaar zooveel meer, als hij in eer boven de overigen verheven is". P. L. II, 450—456. Het is onmogelijk in dat verband aan Vondel's invloed te denken. Milton beschrijft daar de plichten van het koningschap: de eerste in eer, de eerste in gevaar. —

Gabriel treedt op en raadt Lucifer zijne plannen af, want Gods wijsheid is ondoorgrondelijk en het is plicht God te gehoorzamen.

„Zoo veel 't geoorloofd zij te melden uit Godts bladen.
Veel weten kan altijt niet vordren, zomtijts schaden.
De Hooghste ontdeckt ons slechts wat hij geraden vint.
Het al te sterke licht schijnt Serafijnen blint.
De zuivere Wijsheit wou ten deel' haer wil bezegelen,
Ten deele ontsluiten. Zich te schicken en te regelen
Naer heur gestelde wet, dat voeght den onderzaet,
Die aan zijn meesters last en wil gebonden staet."

Luc. 484—491.

Raphael antwoordt Adam, als hij vraagt naar de beweging der hemellichamen:

„To ask or search I blame thee not; for Heaven
Is as the Book of God before thee set,
Wherein to read His wondrous works, (and learn
His seasons, hours, or days, or months, or years.
This to attain, whether Heav'n move or Earth,
Imports not, if thou reckon right:) the rest
From man or angel the Great Architect
Did wisely to conceal, and not divulge
His secrets, to be scanned by them who ought
Rather admire . . . .
. . . .
Sollicit not thy thoughts with matters hid;
Leave them to God alone: Him serve and fear."
P. L. VIII, 65—75, 168—170.

Ons dunkt, dat het verband, waarin die verzen voorkomen, ook wel iets afdoet en dat het, met het oog daarop, verkeerd is daar overeenkomst te zoeken. Adam toch vraagt aan Raphael, hoe het komt, dat die kleine aarde niet beweegt, dat die aarde, een zandkorrel, een stofje, van de hemellichamen licht ontvangt, hoe dit te verklaren is, en dan antwoordt de engel: „Gij kunt veel leeren uit de beschouwing van den hemel, maar er blijft ook wel iets verborgen. Die verborgen dingen zijn voor den Heere (Deuteron. XXIX : 29), laat ze aan God over: „Dien en vrees Hem". Bij Vondel vraagt Lucifer naar Gods besluiten en plannen aangaande de toekomst van menschen en engelen en dan antwoordt Gabriel: God heeft niet alles geopenbaard. Dit zijn toch wel zaken, waarop beide dichters onafhankelijk van

elkander een gelijkluidend antwoord konden geven. Gold het hier een zelfde onderwerp, dan zou zulk eene overeenstemming nog niets bewijzen. De Bijbel zelf geeft te kennen, dat de engelen niet alles weten, cf. 1 Petr. I : 12: „In welke dingen de engelen begeerig zijn in te zien" en Coloss. I, 26.

Edmundson zegt dan p. 58: „When we add
„Dark with excessive blight Thy skirts appear,
Yet dazzle Heaven, that brightest Seraphim
Approach not, but with both wings veil their eyes."
P. L. III, 380—382.

the reproduction of Gabriel's words is almost complete."

Hij verzuimt echter te berichten, dat die laatste woorden niet de woorden van Gabriel zijn. Wij worden in eens van het achtste naar het derde boek verplaatst, waar Milton beschrijft, hoe de Engelen God toezongen. Maar de zaak is in eens af te doen, want Milton volgt Jesaja VI : 1: „zag ik den Heer zittende op eenen .... troon en zijne zoomen („Thy skirts" Milton) vervullende den tempel. De seraphs stonden boven Hem; een iegelijk had zes vleugelen: met twee bedekte ieder zijn aangezicht." Ook daar zingen de engelen Gods lof. Jes. VI, 3. —

Gabriel:

„Genoegh u met uw lot,
En staet en waerdigheit, u toegeleit van Godt.
Hij hief u in den top van alle Hierarchyen:

Doch niet om iemants glans en opgang te benyen.
[De wederspannigheit verplet haer hooft en kroon,
Indienze wederstreef' des Oppersten geboôn.
Uw aenzien schept zyn licht alleen uit Gods vermogen.

Lucifer.

Ick heb tot noch myn kroon voor Godt alleen gebogen.]

Gabriel.

Zoo buighze oock voor 't besluit der Godtheit, die het al
Wat wezen heeft uit niet, of namaels wezen zal,
Bestiert tot zeker eindt [hoewel wy 't niet beseffen.]"
Luc. 502—512.

„Contrast this with Abdiel's rebuke of Satan?" vraagt Edmundson.

„Words which no ear ever to hear in Heaven
Expected, least of all from thee, Ingrate,
In place thyself so high above thy peers.
Canst thou with impious obloquy condemn
The just decree of God, pronounced and sworn,
That to his only Son, by right endued
With regal sceptre, every soul in Heaven
Should bend the knee [and in that honour due
Confess him rightful King? Unjust, thou say'st
Flatly unjust, to bind with laws the free,
And equal over equals to let reign,
One over all with unsucceeded powr.]
Shalt thou give law to God? Shelt thou dispute
With him the points of liberty, who made

Thee what thou art, and formed the powers of Heaven
Such as he pleased, and circumscribed their being?"

P. L. V, 810—825.

Neen, tegenstrijdigheid is hier niet. Maar is die overeenkomst nu zoo treffend en opmerkelijk? Hier zou afwijking meer de aandacht trekken dan nu de overeenkomst doet. Beide Gabriel en Abdiel moeten aantoonen, dat verzet tegen God aan Lucifer-Satan niet geoorloofd is; hij is in rang de eerste der engelen en het schepsel mag „niet twisten met zijnen Formeerder", Jesaja XLV. 9, met God, die alles schiep en aan alles zijne plaats gaf. Welke andere beweegredenen zijn hier mogelijk? „Und endlich," zeggen wij met Müller [1]), „ist es ein genügender Grund von Entlehnung und Nachahmung zu sprechen, wenn sich bei zwei Dichtern, die denselben Stoff behandeln, eine Ähnlichkeit des Ausdrucks findet?"

We wenschen hier tevens iets te zeggen over Edmundsons wijze van vergelijken. Om parallellen te vinden bij ééne plaats van Vondel wordt de geheele Milton doorzocht. Zoo haalt de schrijver bij Lucifer 427—445 uit Milton zeven verschillende plaatsen aan, plaatsen, waar dikwijls de onderwerpen zeer verschillen. Doorloopend verband schijnt er dus niet te zijn, terwijl in de aangehaalde plaatsen haast altijd versregels moeten worden weggelaten.

1) p. 8.

Dat dit kunstmiddel moet worden toegepast om bij (gelijk wij aantoonden) zeer voor de hand liggende uitdrukkingen min of meer gelijkluidende aanhalingen te vinden, ontneemt zeker wel eenige kracht aan zijne beweringen. —

Gabriel zegt tot Lucifer:

„Nu leeren wy allengs Godts wysheit tegenstappen,
Eerbiedig, en beschroomt. Zy openbaert by trappen
Het licht der wetenschappe en kennisse, en begeert
Dat ieder, op zyn wacht, zich onder haer verneêrt."

Luc. 556—559.

Raphael zegt tot Adam:

„Heaven is for thee too high
To know what passes there. Be lowly wise:
Think only what concerns thee and thy being;
Dream not of other worlds, what creatures there
Live, in what state, condition or degree,
Contented that thus far hath been revealed
Not of earth only, but of highest Heaven."

P. L. VIII, 172—178.

Waarom Edmundson de plaatsen vergelijkt, is niet duidelijk. Volgens het verband zullen de engelen Gods plannen wel leeren begrijpen, want:

„De menschgeworden Godt zal dit geheimnisboeck,
Met zeven zegelen gesloten, zelf ontsluiten."

Luc. 546, 547.

Allengs zal hunne kennis toenemen.

Adam wil weten of de zon dan wel de aarde draait;

maar, zegt Raphael, dat is voor hem te hoog, daar moet hij niet over denken, hij moet zich vergenoegen met wat hij weet.

Ontleende Milton soms de gedachte, dat de mensch niet moet streven naar dingen, hem te wonderlijk? —

Uit het tweede bedrijf van het drama kiest Edmundson uit het gesprek van Beelsebub en Apollion het volgende:

Apollion.

„[Dat zeggen heeft wat in.] Geleende macht te wegen
In eene zelve schael met d' Almacht; haer gewicht
Weeght over. Wacht uw kroon: wy vallen veel te licht."

Lucifer.

„Zoo licht niet, of de kans zal eerst in twyfel hangen."
Luc. 613—614.

Bij Milton lezen we:

„Which Gabriel espying, thus bespake the Fiend:
Satan, I know thy strength, and thou knowest mine;
Neither our own, but given . . . .
. . . . For proof look up
And read thy lot in yon celestial sign,
Where thou art weighed, and show how light, how weak,
If thou resist." P. L. IV, 1005—1006, 1010—1012.

Edmundson geeft toe, dat het beeld aan Homerus kan zijn ontleend. Hij had er kunnen bijvoegen, dat wij Daniel V, 27 dezelfde uitdrukking lezen: „gewogen en te licht bevonden."

Maar er is ook nog eene derde mogelijkheid en wel,

dat het sterrebeeld „de weegschaal" Milton op de gedachte heeft gebracht. De geheele beschrijving, die Milton van het tooneel geeft, maakt het onwaarschijnlijk, dat wij daarbij aan ontleening aan de enkele woorden van Vondel moeten denken. De plaats in haar verband luidt: P. L. IV, 990 vv. „Nu zouden er ontzettende daden gevolgd, en niet slechts het Paradijs, maar wellicht geheel de sterrenhemel en alle elementen door de woede van dezen strijd vernield, omgekeerd en tot gruis zijn vergaan, had niet terstond de Eeuwige, tot voorkoming van dit ontzettend gevecht, zijne gouden schalen laten neerdalen, die nog tusschen Astrea en het teeken van den Scorpioen worden gezien, de schalen, waarin Hij bij de schepping alle dingen, ook de slingerende ronde aarde, met de tegenhangende lucht in evenwicht heeft gebracht en thans nog alle gebeurtenissen, veldslagen en koninkrijken weegt. In deze schalen legde hij twee gewichten: in de eene de gevolgen van Satans aftocht, in de andere die van zijnen strijd; en schielijk vloog de laatste naar boven en stootte aan den evenaar [1]). Gabriel, dit ziende, zeide tot den vijand" enz.

---

1) Ook Dante heeft in een ander verband het beeld eener hemelsche weegschaal:

„Quando ambeduo li figli di Latona
Coperti del montone e della libra
Fanno dell' orizzonte insieme zona,

Quant' è del punto che'l zenit inlibra
Infin che l' uno e l'altro da quel cinto,
Cambiando l'emisperio, si delibra."

Paradiso XXIX, 1—6.

Dat Beelzebubs woorden: „Zoo licht niet, of de kans zal eerst in twijfel hangen" (Edm. p. 60) overeenkomen met:

„Who have sustained one day in doubtful fight;
And if one day, why not eternal days?"
P. L. VI, 423—424.

is een oolijk staaltje van Edmundson's zucht om overeenkomst te vinden. Wij worden in eens naar twee boeken verder verwezen, en beide plaatsen gelijken niets op elkaar. —

Apollion gelooft niet aan den goeden uitslag:

„Hij, (Michael) houdt op alle hoven
Getrou een wakende oogh . . . .
. . . . Wat tuigh, wat stormgevaert
Kan tegens hem bestaen, en d'opperbenden sloopen?
Al zette 's hemels slot zijn diamantpoort open,
Het vreesde list, noch laegh, noch overrompeling."
Luc. 633—642.

Evenmin gelooft Milton's Belial aan de zege:

„The towers of Heaven are filled
With armed watch, that render all access
Impregnerable." P. L. II, 130—132.

„What can force or guile
With Him, or who deceive His mind, whose eye
Views all things at one view?" P. L. II, 183—191.

Bij Milton vinden wij de schaal ook nog genoemd P. L. IV, 354, 355:

„and in th'ascending scale
Of Heav'n the stars that usher ev'ning rose."

Zoo Beelzebub iets later:

„Nor shall we need
With dangerous expedition to invade
Heaven, whose high walls fear no assault or siege
Or ambush from the deep." P. L. II, 343—346.

Dat in beide legers het voor en tegen wordt overwogen is heel natuurlijk; evenzoo, dat de hemel als eene vesting wordt voorgesteld, en wel als eene zeer moeilijk in te nemen vesting. Deze overeenkomst is een gevolg van het behandelde onderwerp. Voor het overige verschilt de uitwerking der gedachte zeer, en geeft de Bijbel dergelijke uitdrukkingen in menigte. Wij halen enkele aan: Ps. LXVIII : 35 „Gods sterkte is in de bovenste wolken"; LXI : 4 „Want Gij zijt mij .... een sterke toren voor den vijand". 2 Sam. XXII : 2 „De Heer is mijn steenrots en mijn burcht". —

„It is instructive," zegt Edmundson p. 61, „to compare the two descriptions of the evil spirit, who in either poem bears the name of Belial." Vondel:

„Zijn troni, gladt vernist om veinzen en bedriegen,
In 't mommen niemant kent, die haar voorbij kan vliegen."
Luc. 664/5.

Milton:

„A fairer person lost not Heaven; he seemed
For dignity composed and high exploit:
But all was false and hollow."
P. L. II, 110—112.

De dichters hebben natuurlijk het karakter der ver-

schillende engelen trachten weer te geven. Beide volgden daarbij den Bijbel, en dus is overeenkomst zeer goed te verklaren. Belial beteekent deugniet. De beteekenis van bedrieger ligt in al de samenstellingen, waarin de Schrift het woord gebruikt: Belials-man, Belials-kind, Belials-getuigen, Belials-woord. Dat Milton zijne kenschetsing aan den Bijbel ontleende, blijkt duidelijk uit het verband. P. L. I, 490 vv. lezen we: „Ten laatste kwam Belial. Een meer onzuivere en zinnelijke geest, die de zonde meer om der zonde wil lief had, viel niet uit den hemel." Dan worden aangehaald Eli's zonen, Sodom en de straten van Gibea. Belial is dus de in schoone gedaante gehulde zonde; niets anders zeggen de met Vondel vergeleken versregels. —

Edm. 61. „Our poets at times agree in conceptions and fancies, which are in themselves out of the way and extravagant:"

Luc. zegt:

„Het lust ons uwen zin en inzien te verstaen,
Op een gewightigh stuck . . . .
Het wit is Michael de slaghveêr uit te rucken."
Luc. 591—93.

Satan tegen Abdiel:

„But well thou comst
Before thy fellows, ambitious to win
From me some plume." P. L. VI, 159—161.

Onze bedenking luidt: wanneer men, zooals Vondel en Milton doen, de engelen als gevleugeld voorstelt, dan is het beeld niet „out of the way and extravagant."

Bovendien zijn het beelden in beteekenis geheel verschillend. Vondel heeft: geheel machteloos maken [1]); Milton: bedriegen, een klein voordeel behalen. Johnson verklaart „plume" op deze plaats als „token of honour; prize of contest" [2]). —

Het derde bedrijf van den Lucifer is thans aan de orde; de inhoud daarvan is in hoofdzaak een gesprek tusschen de trouw gebleven engelen en de Luciferisten.

Van de volgende plaats zegt Edmundson p. 61, dat zij overeenkomt „in a very remarkable way to a Miltonic passaghe, which contains the Vondelian imagery in all its quaint details."

„Ghy ziet hoe't hemelsch heir, geharrenast in't gout,
En in't gelidt gestelt, zijn beurt en schiltwacht houdt;
Hoe deze star gedaelt, en gene, in top daer boven,
[De klaerste een minder klare in luister kan verdooven;
Hoe d' eene een kleiner ronde, en d' andre een grooter schryft;
De laegste hemel snelt, de hooghste langsaem dryft;]
En evenwel verneemtghe, in deze oneffenheden
Van ampten, licht, en kreits en stant, en trant, en treden,
Geen tweedraght, nyt, noch stryt; des Albestierders stem
Geleit dit maetgezang, dat luistert scherp naer hem."

Luc. 971—980.

1) Slaghveêr te vertalen door battle-plume, zooals Edm. doet, is bovendien verkeerd. Bij een vogel is dat s l a a n toch de vleugels l a g. Wat Vondel bedoelt is het Engelsche „quill". Wij hebben hier weer schijnbare overeenkomst, ontstaan door eene verkeerde vertaling.

2) Johnson Dict. II. 347.

„That day, as other solemn days, they spent
In song and dance about the sacred hill —
Mystical dance, which yonder starry sphere
Of planets and of fixed, in all her wheels
Resembles nearest; mazes intricate,
Eccentric, intervolved, yet regular
Then most, when most irregular they seem; —
And in their motions Harmony divine
So smoothes her charming tones, that God's own ear
Listens delighted."

P. L. V, 617—627.

Wij gelooven, dat in deze plaatsen weinig overeenkomst heerscht: De reden daarvan is eenvoudig, dat beide schrijvers een geheel verschillend doel beoogen. Vondel wil schetsen, dat bij al het verschil der sterren in glans, rang en standplaats toch geen tweedracht heerscht. Milton wil slechts een beeld hebben, om daardoor den dans der engelen aanschouwelijk voor te stellen. Vandaar, dat Milton er den nadruk op legt, hoe schijnbare afwijkingen juist bewijzen zijn van groote regelmaat, zooals bij de figuren van den dans. Vondel echter kon dit beeld niet gebruiken; hij spreekt daarom van dalende en klimmende sterren, van minder en meer heldere sterren, van sterren met grooteren en korteren weg, sneller of langzamer voortgaande. Zoo wordt ook het verschillend slot duidelijk; bij Vondel is er niettegenstaande het onderscheid toch harmonie, want de sterren luisteren naar God; bij Milton luistert God naar 't maatgezang der sterren. —

Edmundson p. 62 worden vergeleken:
„Is't geene helft, ghy sleipt een staert van't derde deel
Der Geesten mede." Luc. 1245—1246 [1]).

De Dood vraagt Satan:

„Art thou that traitor-angel, art thou he
Who . . . .
Drew after him the third part of Heaven's sons"?
P. L. II, 692.

Gabriel zegt aan Michael, dat het oproer losbarstte:

„Des hemels derde deel heeft reede zynen standert,
Die valsche Morgenstar, gezworen." Luc. 1337—38.

Hetzelfde bij Milton:
„His countenance, as the morning star, that guides
The starry flock, allured them, and with lies
Drew after him the third part of Heaven's host."
P. L. V. 708—710.

De overeenkomst is letterlijk: beide hebben: een derde gedeelte. Maar dat derde gedeelte vinden wij ook elders. Openb. XII: 3, 4. „En ziet er was eene groote roode draak.... En zijn staart trok het derde deel der sterren des hemels en wierp die op de aarde."

---

1) Edm. p. 62 vertaalt dit aldus:

„It is no help, that in your train you draw
A third past of the spirits?"

Bij V. is het geen vraag, en Ed. schijnt voor helft: hulp gelezen te hebben. Wij hebben reeds meer bewijzen gehad, dat wat p. 37 staat niet altijd doorgaat, nl.: „The translations have all been made with scrupulous and literal accuracy."

Volgens de oude bijbelverklaarders is die draak Satan en zijn het derde gedeelte der sterren de afgevallen engelen. Beide volgen dus dezelfde bron.

Wanneer de dichters het beeld van de morgenster gebruiken, ontleenen zij het ook aan den Bijbel, nl. aan Jez. XIV : 12: „Hoe zijt gij uit den hemel gevallen, o morgenster, gij zoon des dageraads!" De plaats schijnt te slaan op den koning van Babel, maar „omdat Hironymus de daar van den koning van Babel gebruikte uitdrukking met Lucifer vertaalde, kreeg Satan, op wien men die plaats verkeerdelijk toepaste, den naam van Lucifer" cf. Theol. Univ. Lex. i. v. Lucifer. De meeste kerkvaders verklaarden dien tekst allegorisch en lieten hem op den duivel slaan, cf. Herzog. Realencycl. i. v. Luc. [1]).

Wat Milton betreft, wordt het zeker uit het verband, dat hij Jesaja's woorden bedoelt. P. L. V, 689 zegt Satan „laten de opperhoofden huiswaarts spoeden, waar wij de streken van het Noorden tot onze bezitting hebben"; P. L. V, 766 noemt Satan eenen berg aldaar, in navolging van dien, waarop de Messias werd gehuldigd, „den berg der samenkomst." Jesaja XIV: 12 lazen wij, dat de morgenster

---

1) Op eene andere plaats zegt Milton het zelf:

„about the walls
Of Pandemonium, city and proud seat
Of Lucifer, so by allusion call'd
Of that bright star to Satan paragon'd,"

P. L. X, 423—426.

was gevallen; vs. 13 staat: „En (gij) zeidet in uw hart: Ik zal mijnen troon boven de sterren Gods verhoogen; en ik zal mij zetten op den berg der samenkomst aan de zijden van het Noorden." Dus de geheele tekst komt bij Milton voor. —

Edm. p. 63. Gabriel beschrijft, hoe God het bericht van het oproer ontvangt:

„Ick zagh Godts blijschap zelf zich met een wolck van rou
Beschaduwen; in 't endt de wraeck een vlam ontsteken
In d'oogen van het licht." Luc. 1363—1365.

„So spake the Sov'ran Voice; and clouds began
To darken all the hill, and smoke to roll
In dusky wreaths, reluctant flames the sign
Of wratch awaked." P. L. VI, 56—59.

Had Edmundson wat meer op de bedoeling der dichters willen letten, hij had die plaatsen niet kunnen vergelijken. Vondel zegt: „Gods blijdschap werd met eene wolk beschaduwd", dus Zijn gelaat betrok, in de oogen was te lezen, dat Hij den smaad zou wreken. Nu heeft Milton ook het woord wolken, en het woord toorn en vlam, maar hij bedoelt er iets geheel anders mee: eenige regels vooraf zegt God, VI, 50: Michael stel uwe scharen in slagorde: val onbevreesd, met vuur en met uwe andere strijdwapens aan op hunne benden enz. en daarop verduisteren wolken den geheelen berg, niet Gods gelaat; een rook van worstelende vlammen breidt zich uit, niet Gods oogen schoten vuur; dan klinkt de hemelsche trompet en de scharen

trekken in slagorde opgesteld voort. Milton beschrijft dus den beginnenden strijd en niet Gods persoon.

Edmundson p. 63. Raphael beproeft Lucifer van zijn plan af te brengen; hij schildert de voorrechten en de heerlijkheid van den rang, dien de Stadhouder des Hemels gaat verlaten.

„Zij (de Godheid) had haer zegel en gelijckenis gedrukt
Op uw geheilight hooft, en voorhooft, overgoten
Met schoonheit, wijsheit, gunst, en wat er komt gevloten,
En stroomen, zonder maet, uit aller schatten bron.
Ghij blonckt in 't paradijs, voor 't aenschijn van de zon
Der Godtheit, uit een wolck van dau en versche roozen.
Uw feestgewaet stont stijf van perlen, en turkoozen,
Smaragden, diamant, robijn en louter gout."

Luc. 1471—1478.

Daarmede wordt vergeleken de heerlijkheid van Christus:

„Thee next they sang, oft all creation first
Begotten Son, Divine Similitude,
In whose conspicuous countenance, without cloud
Made visible, the Almighthy Father shines,
Whom else no creature can behold; on thee
Impressed, the effulgence of His glory abides;
Transfused on thee His ample spirit rests."

P. L. III, 383—389.

Toch komt in deze beide beschrijvingen niets overeen, dan dat Christus en Lucifer rijk zijn begiftigd

door God. Zelfs indien er daar van ontleening gesproken zou kunnen worden, dan zou men reeds hierom die gedachte moeten laten varen, omdat men niet kan aannemen, dat Milton aan eene beschrijving van Lucifer trekken zou ontleenen voor eene teekening van Christus. De woorden, waarmede Vondel den duivel schildert, zou Milton met bewustheid nooit op Jezus toepassen. Niet omdat ze niet van toepassing zouden kunnen zijn, maar omdat hem dit als een soort heiligschennis zou toeschijnen. Was er groote overeenkomst, dan zou men toch gewis voor dat geval moeten aannemen, dat Milton geheel onafhankelijk van Vondel schreef.

Maar Milton geeft op deze plaats en in het vervolg van zijne schildering slechts weer, wat de Bijbel van Gods zoon zegt:

Coloss. I: 15. „Dewelke is het beeld des onzienlijken Gods, de eerstgeborene aller kreature."

Hebr. I: 3. „Dewelke, alzoo hij is het afschijnsel zijner heerlijkheid" . . . .

Joh. I: 18. „Niemand heeft ooit God gezien: de eeniggeboren Zoon . . ., die heeft hem ons verklaard."

Joh. I: 32. „Ik heb den Geest zien neerdalen uit den hemel . . . en bleef op hem."

Men bedenke ook, dat Milton Christus' heerlijkheid als zuiver geestelijk schetst; Vondel gebruikt daarentegen juist stoffelijke beelden.

Ook wat Edmundson aanhaalt uit het zesde boek ziet alleen op Christus, kan van Lucifer niet worden gezegd en wordt in den Bijbel gevonden:

„Into Thee such virtue and grace
Immens I have transfused, that all may know
In Heaven and Hell Thy power above compare."
P. L. VI, 703—706.

Matth. XXVIII : 18. „En Jezus... sprak tot hen zeggende: Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde." Filip. II : 10, 11. „Daarom heeft hem ook God uitermate verhoogd en heeft hem eenen naam gegeven, welke boven allen naam is; opdat in den naam van Jezus zich zou buigen alle knie, dergenen, die in den hemel en die op de aarde en die onder de aarde zijn." Hebr. II : 8. „Alle dingen hebt Gij onder zijne voeten onderworpen." Zoo 1 Cor. XV : 27; Eph. I : 22.

Daarbij moet men in 't oog houden, waarom Milton dat van Christus zegt. God heeft den strijd der trouwe en der afgevallen engelen twee dagen laten voortduren; de derde dag is voor Christus bepaald, opdat deze, de machtige, er een einde aan make,

. . . . „since none but Thou
Can end it." vs. 702, 703.

Door het oproer zal Christus openbaar worden als het waardigst om Erfgenaam te zijn van alle dingen en Koning over alles. „Ga dan en verdrijf hen.''

De volgende plaats betreft de vreugde der engelen in den hemel, als God heeft verkondigd, dat Christus over alles zal worden gesteld. De engelen zingen en dansen in de nabijheid van den berg van Gods heilig-

heid en vereenigen zich dan aan den hemelschen maaltijd:

„Rubied nectar flows
In pearl, in diamond, and massy gold
[Fruit of delicious vines, the growth of Heav'n.
On flow'rs reposed and with fresh flow'rets crown'd,
They eat, they drink, and in communion sweet
Quaff immortality and joy, secure
Of surfeit,] where full measure only bounds
Excess, before the all-bounteous King, who showered
With copious hand, rejoicing in their joy.
Now when ambrosial night with clouds exhaled
From the high mount of God,
And roseate dews disposed
All but the unsleeping eyes of God to rest."
P. L. V. 633—647.

Die plaats noemt Edmundson „strangely full of verbal reminiscences with the latter portion of our quotation."

Als Milton dus spreekt van b e k e r s van paarlen, diamant en goud, is dit te vergelijken met de kleedij van Lucifer, want die „stont styf van perlen en turkoozen, smaragden, diamant, robyn en louter gout."! Gesteld, dat deze plaatsen iets met elkaar gemeen hadden, daar zou tegenover staan, dat het voor Milton toch moeielijk, zoo niet onmogelijk, zou zijn geweest geen enkele van de zes edelgesteenten te noemen, die Vondel heeft, omdat immers Vondel in zijne beschrijving, zooals hij zelf zegt: „Berecht p. 12," den Bijbel volgt, dien Milton waarlijk ook wel kende. Dat Vondel

den Bijbel volgde blijkt uit Ezech. XXVIII : 13. „Gy waart in Eden, Gods hof, alle kostelijk gesteente was uw deksel, sardissteenen, topazen en diamanten, turkooizen, sardónix-steenen en jaspis-steenen, saffieren, robynen en smaragden en goud". Het heeft den schijn, dat de parallellen niet voor de hand liggen, als een engelenmaaltijd moet worden vergeleken met eene persoonsbeschrijving. Eén overeenkomst is treffend, — doch ze bestaat slechts in Edmundson's vertaling. „(Een wolck) van dau en versche roozen" wordt weergegeven door „fresh roseate dews"!

Emundson p. 65: Raphael zegt:

„Och Stedehouder, wat verbloemt ghy uw gepeinsen,
Voor't alziende oogh? ghy kunt uw ooghmerck niet
[ontveinzen."

Luc. 1532, 33.

Belial zegt:

„what can force or guile
With Him, or who deceive His mind, whose eye
Views all things at one view? He from Heaven's height
All these our motions vain sees and derides [1]),
Not more almighty to resist our might
Than wise to frustrate all our plots and wiles."

P. L. II 188—194.

Is daar iets in Milton's beschrijving van Gods alwe-

---

1) cf. Psalm II, 4 „Die in den hemel woont zal lachen, de Heere zal hen bespotten."

tendheid, dat ongewoon is? Als Edmundson nog kon aantoonen, dat Milton om het verband de alwetendheid had kunnen weglaten, zou het iets zeggen. Maar nu zal niemand daarin iets bijzonders zien. En wat te denken van den schrijver, die de woorden van Vondel „ghy kunt uw oogmerck niet ontveinzen" vertaalt door „You cannot mask your plans or soothe the All-wise One with wiles," die er een regel bijvoegt, waarin we dan hetzelfde woord lezen, dat Milton gebruikt: „wiles"? Is dit onkunde alleen? Wie meer geeft dan er in het oorspronkelijke staat, vertaalt zeker niet „with scrupulous and literal accuracy" [1]). —

Lucifer zegt:

„Ick hanthaef 't heiligh Recht door hoogen noot geperst."
Luc. 1526.

Satan bij Milton:

„Public reason just
. . . .
. . . . compels me now
To do what else I should abhor.
So spake the fiend, and with necessity,
The tyrant's plea, excused his devilish deed."
P. L. IV, 391—394.

Edmundson haalt die plaatsen aan, omdat in beide

1) In den Appendix van Edm.'s werk, waar de Hollandsche tekst staat, vinden wij p. 199 Vondel's woorden goed weergegeven. Dus de uitgave van Vondel, die de schrijver heeft gebruikt, heeft er geen schuld aan.

het woord „nood", „necessity" voorkomt. Nu zou dit iets zeggen, indien de gedachte daaraan verbonden ook dezelfde was. Maar, als Vondel iets anders bedoelt dan Milton, zal dat woord op zichzelf wel weinig bewijskracht hebben. De gedachte van Vondel is deze: „de hooge noot", waarvan Lucifer spreekt, is ontstaan, doordat anderen hem tot zijne daad, afval van God, drongen, want duizenden tongen klaagden en weenden. Luc. 1529, 1530. Milton heeft het niet over den afval van God, maar over de verleiding van den mensch. Satan heeft eenig medelijden met het onschuldige menschenpaar, en als hij den mensch toch zal verleiden, zegt hij: „wijt het Hem, die mij, omdat Hij mij misdeed, ondanks mijzelven dwingt deze w r a a k te nemen aan u, die mij niet misdeedt". IV, 386, 387. Wij hebben dus verschil van gedachte, en de toestanden zijn evenmin dezelfde. —

Thans komen wij tot den strijd in den hemel. Raphael hoort van Uriel, Michael's schildknaap, het verhaal van het gebeurde.

Vooraf gaat eene alleenspraak van Raphael:

„De gansche hemel, van den gront op tot de kruin
Der aertspalaizen, juicht op Michaels bazuin,
En zwaeiende banier. De veltslagh is gewonnen.
Ons schilden schitteren en scheppen nieuwe zonnen.
Uit elcke schiltzon straelt een triomfanten dagh.
Daer komt Uriel zelf, de Schiltknaep, uit den slagh,
En zwaeit het vlammend zwaert, dat, scherp van [wederzijden,

Gewet van 's hemels wraecke en gramschap, onder't
[strijden,
Door schilt en harrenas, en helm van diamant,
Gevaeght heeft, slink en rechts."
Luc. 1708—1717.

Milton beschrijft der engelen vreugde na Satan's eerste nederlaag aldus:

„Amazement seized
The rebel thrones . . . .
. . . . Our joy filled and shout,
Presage of victory and fierce desire
Of battle; whereat Michael bid sound
The Archangel trumpet. Through the vast of Heaven
It sounded, and the faithful armies sung
Hosannah to the Highest." P. L. VI 200—206.

Michaels zwaard

„Smote and felled
Squadrons at once; with huge two-handed sway
Brandished aloft, the horrid edge came down,
Wide-wasting." P. L. VI, 250—253.

„The sword
Of Michael from the armoury of God
Was given him tempered so that neither keen
Nor solid might resist that edge."
P. L. VI, 320—323.

Het geldt een en hetzelfde onderwerp bij beide dichters, den strijd der getrouwe engelen tegen de afvallige. De beide beschrijvingen komen nu overeen hierin:

er wordt gestreden, de getrouwe engelen overwinnen, de bazuin wordt gestoken en haar geluid klinkt door den hemel. Naar onze meening is daarin niets ongewoons, niets dat aan invloed van den eenen dichter op den ander doet denken. Want in de onderdeelen der beschrijving heerscht juist verschil. Michael (de „princeps principum" cf. Ode, de angelis 1057, Daniel VIII : 25 en XII : 1) heeft bij Vondel een tweesnijdend zwaard, bij Milton een twee-handig zwaard; een zwaard uit Gods wapenkamer bij Milton, wat Vondel niet heeft. Vondel spreekt van banieren, Milton niet. De overeenkomst die er is, is een gevolg van het behandelde onderwerp.

De uitdrukking van Vondel:

„Ons schilden schitteren, en scheppen nieuwe zonnen.
Utt elcke schiltzon straelt een triumfanten dagh"

wordt vergeleken met:

„Two broad suns their shields
Blased opposite." P. L. VI, 305.

De overeenkomst is, dat de schilden met zonnen worden vergeleken; eene andere overeenkomst is niet mogelijk, want Vondel beschrijft een zegevierend leger, Milton een t w e e g e v e c h t. Daarom kon Milton het schoone beeld van Vondel niet overnemen. Vondel werkt de vergelijking meer uit, „de schilden scheppen nieuwe zonnen" en „uit elke schiltzon straalt een triomfanten dagh."

Zou het nu niet waarschijnlijker zijn, dat de Engel-

sche dichter, die Homerus van buiten kende, het beeld heeft ontleend aan iets, dat overeenkomt met zijne beschrijving, aan de schildering van het tweegevecht van Achilles en Hektor, waar wij de vergelijking van schild en zon ook vinden, maar eenvoudiger uitgedrukt, meer met Milton overeenkomend? Ilias 22. 134, 135 lezen we:

. . . . ἀμφὶ δὲ χαλκὸς ἐλάμπετο εἴκελος αὐγῇ
ἢ πυρὸς αἰθομένου ἢ ἠ ε λ ί ο υ ἀ ν ι ό ν τ ο ς.

Ons dunkt, dat Milton bij zijne beschrijving aan Homerus heeft gedacht. Bij den een zoowel als bij den ander, twee, die den strijd zullen beslissen, goden gelijkend, zooals Homerus van Achilles zegt, vs. 131; zij strijden alleen, de anderen onthouden zich[1]) op dat oogenblik, evenals bij Homerus[2]).

Wie den geheelen strijd in het zesde boek overleest denkt onwillekeurig aan de gevechten der Ilias. De gesprekken vóór het begin van den strijd, het opnoemen der voornaamste helden van beide legers, het terugbrengen van den gewonden Satan naar zijnen wagen, de onderdeelen van den strijd zelve, als Uriel en Raphael tegen Adromelech en Asmodai, Gabriel tegen Moloch, Abdiel tegen Ramiel, dat alles doet veeleer denken aan Homerus dan aan Vondel.

---

1) . . . . „from each hand with speed retired,
Where erst was thickest fight, th' angelic throng,
And left large field, unsafe within the wind
Of such commotion." P. L. VI, 307—310.

2) „They ended parle, and b o t h adress'd the fight."
P. L. VI, 296.

Wat Edmundson p. 66 zegt, dat in beide gedichten een engel het verhaal van den strijd doet, is haast al te naief: wie zou het anders doen? —

Edmundson p. 67. (Uriels verhaal):

„De Veltheer Michaël (verwittight uit den hoogen
Door 's hemels afgezant, die neder quam gevlogen,
Noch sneller dan een star, die door de lucht verschiet,
Hoe Lucifer zoo trots zich tegens 't hoog gebiet
Had opentlijck gekant) . . . .
. . . .
Schoot voort, op 't aenstaen van den trouwen Gabriël
Het schubbigh panser aen, en gaf terstont bevel,
Aen al zijn Oversten, en hoofden, en Kornellen,
De heiren, in Godts naem, in hun geleên te stellen,
Om met gemeene maght en kracht, op 't luchtigh ruim
Van 't zuivre hemelsblaeu al dit meineedigh schuim
Te vaegen, al dit spoock in duisternis te dompelen,
Eer zij op 't ongezienste ons moghten overrompelen."
Luc. 1730—1743.

God zendt Michael en Gabriel ten strijde:

„Go, Michael, of celestial armies prince,
And thou, in military prowess next,
Gabriel; lead forth to battle these my sons
Invincible; lead forth my armed saints,
By thousands and by millions ranged for fight,
Equal in number to that godless crew,
Rebellious. Them with fire and hostile arms
Fearless assault; and to the brow of Heaven

Pursuing, drive them out from God and bliss
Into their place of punishment."

P. L. VI, 44—53.

„At which command the powers militant,
That stood for Heaven, in mighty quadrate joined
Of union irresistible, moved on."

P. L. VI, 61—63.

„The banded powers of Satan . . . .
. . . . weened
That self-same day by fight or by surprise,
To win the Mount of God.

P. L. VI, 85—87.

„Each incident and point of the Vondelian description has its place in Milton's more elaborated narrative," zegt de schrijver p. 69. Bij vergelijking vinden we:

Vondel:	Milton:
Een afgezant geeft Michael het bevel om met het leger op te rukken.	God beveelt Michael aan te vallen.
	Michael, vorst van 't hemelsche leger, en gij Gabriel, naast hem in rang
M. doet zijn schubbig pantser aan.	
	leid mijne onoverwinnelijke zonen.

Het leger wordt in slagorde gesteld

Vondel:	Milton:
	gelijk in aantal met de goddelooze bende. Valt onbevreesd met vuur en uwe andere strijdwapens aan.
Veegt dit meineedig schuim van 't zuivre hemelsblauw, eer zij ons op 't onvoorzienst mochten overrompelen.	Vervolgt hen tot het uiterste einde des hemels."

Verder spreekt Vondel van „een driekantigh heir" 1747, Milton „in mighty quadrate joined" VI, 62.

Bedenken wij nu weer, dat het onderwerp: de strijd; de strijdenden: engelen; de afloop: overwinning van Michael op Satan; het doel: de zege van God of van Lucifer, noodwendig gelijk zijn moeten, omdat beide dichters den Bijbel volgen, dan zou zelfs letterlijke overeenstemming niets bewijzen.

Bij Vondel is het niet duidelijk, of Gabriel wel deel aan den strijd neemt; hij doet het waarschijnlijk niet, want hij brengt later de tijding, dat Adam is verleid. Dan zou Vondel meer den Bijbel volgen, waar Gabriel niet rechtstreeks wordt genoemd, maar alleen Michael: Openb. XII : 7: „Michael en zijne engelen krijgden tegen den draak en de draak krijgde ook en zijne engelen."

Judas, vs. 9: „Maar Michael, de archangel, toen hij met den duivel twistte."

Ook de volgende plaats, uit den tweeden zang ge-

nomen, bevat niets, dat doet denken aan invloed van Vondel op Milton; de inhoud is door het onderwerp gegeven; de gedachte, dat Gods heilige natuur geen vlekken duldt, is bijbelsch. Zij luidt:

„Could we break our way
By force, and at our heels all Hell should rise
With blackest insurrection to confound
Heaven's purest light, yet our great Ennemy,
All incorruptible, would on His throne
Sit unpolluted, and the ethereal mould,
Incapable of stain, would soon expel
Her mischief, and purge off the baser fire."
P. L. II, 134—141. —

Edm. p. 69. De twee vergelijkingen, die thans volgen, noemt Edmundson „nearly identical". Vondel beschrijft de gedaante van het naderende leger der Luciferisten aldus:

„Het groeide snel, en wies gelijck een halve maen.
En wet zijn punten, zet twee horens op ons aen;
[Gelijck 't gestarrent van den Stier de hemeldieren
En andre monsters, die rontom hem henezwieren,
Met goude hoornen dreight.]" Luc. 1760—1764.

Bij Milton komt Satan bij de paradijswacht; Gabriel heeft hem gevangen genomen; Satan geeft niet de minste vrees te kennen, maar beleedigt den Cherub.

„While he thus spake, the angelic squadron bright
Turned fiery red, sharpening in mooned horns
Their phalanx, and began to hem him round."
P. L. IV, 977—980.

Edmundson is begonnen met verkeerd te interpungeeren; met het woord „horns" eindigt bij hem de zin en het verdere gedeelte wordt dan ook niet aangehaald. Zoo dwingt hij den lezer te denken, dat het beeld van de hoornen aan de maan is ontleend, terwijl, zooals uit het vervolg blijkt, Vondel zijn beeld heeft ontleend aan het hemelteeken van den Stier; de dichter deed dat terecht, want, als de maan half is, steken de punten niet meer uit boven het middelste gedeelte. Zoo wordt het zuivere beeld van Vondel eerst pasklaar gemaakt, om gelijkheid met dat van Milton te verkrijgen. Indien wij nu nog in 't oog houden, welke onderwerpen de dichters behandelen, dan blijft van de overeenkomst niets over. Bij Vondel vinden wij een leger, dat een aanval doet, bij Milton eene engelenwacht, die één persoon omsingelen wil; de stand, door de wachters ingenomen, wordt nu vergeleken bij dien der maan. We kunnen er nog bijvoegen, dat de vleugels van het leger bij grieksche en latijnsche schrijvers hoornen heeten; het is daarvoor zelfs de gangbare uitdrukking. —

Edm. p. 70.

„De trotse standert, daer de dagh scheen op te klaren,
Uit zijne morgenstar, wert van Apollion
Gehanthaeft, achter hem, zoo moedigh als hij kon,
In zijnen vollen krits, om hoogh ten toon gezeten."
Luc. 1771—1774.

Eer wij de plaats uit Milton laten volgen, de opmerking, dat Edmundson deze woorden niet heeft be-

grepen. „Hij", in den derden regel, ziet op Lucifer (vs. 1782) en Vondel zegt: de standaard werd gedragen achter Lucifer, die in zijne volle glorie daar „ten toon gezeten" was.

In de Engelsche vertaling lezen we:

„bravely as he could,
In its full lustre, set on high to view".

d. i. Apollion heeft, zoo moedig als hij kon, den standaard in vollen luister omhoog geheven, zoodat ieder hem kon zien.

Daar nu in de volgende verzen van Milton wordt uitgeweid over Satan's standaard „in fuller detail", daar, wat Vondel van Lucifer's standaard zegt, slechts in des auteurs verkeerde vertaling is te lezen, houdt dus tevens de overeenkomst op te bestaan. — Volledigheidshalve laten we de plaats uit Milton hier volgen:

(Satan) „Straight commands that, at the warlike sound
Of trumpets loud and clarions, be upreared
His mighty standard. That proud honour claimed
Azazel at his right, a cherub tall,
Who forthwith from the glittering staff unfurled
The imperial ensign, which, full high advanced,
Shone like a meteor streaming to the wind,
With gems and golden lustre rich emblazed."
P. L. I, 533—540. —

Edm. 70. De persoon van Lucifer-Satan.

„Omringt van zijn staffiers, en groene lievereien,
Hij, wreevligh aengevoert van onverzoenbren wrock,

In't gouden panser, dat, op zijnen wapenrock
Van gloeiend purper, blonck, en uitscheen, steegh te wagen,
Met goude wielen, van robijnen dicht beslagen.
De Leeuw, en felle Draeck, ter vlught gereet, en vlugh,
Met starren overal bezaeit op hunnen rugh,
In't parrele gareel, gespannen voor de wielen,
Verlangden naer den strijt, en vlamden op't vernielen.
De heirbijl in de vuist, de scheemrende rondas,
Waer in de morgenstar met kunst gedreven was,
Hing aan den slincken arm, gereet de kans te wagen."

Luc. 1779—1790.

„High in the midst, exalted as a god,
The apostate in his sun-bright chariot sat,
Idol of majesty divine, enclosed
With flaming cherubim and golden shields.
. . . .
Satan, with vast and haughty strides advanced,
Came towering, armed in adamant and gold."

P. L. VI, 99—102, 109—110.

Met Lucifers wapens worden vergeleken die van Michael:

„O'er his lucid arms
A military vest of purple flowed."

P. L. XI, 240—241.

De wagen van Lucifer is naar de beschrijving van het eerste boek van Ezechiel, hoewel Milton dezen getrouwer volgt:

„Forth rush'd with whirlwind sound
The chariot of Paternal Deity."

Milton echter wijkt van het bijbelsche voorbeeld af in twee opzichten. Hij zegt, dat hunne lichamen bezet waren met oogen als met sterren.

„As with stars, their bodies all
And wings were set with eyes."
P. L. VI, 754—755.

Ook vermeldt hij, dat de cherubsgedaanten deel namen aan den strijd:

„Every eye
Glar'd lightning and shot forth pernicious fire
Among the accursed." P. L. VI, 848—849.

De beweegreden van Satan is dezelfde als van Lucifer:

„Never can true reconcilement grow,
Where wounds of deadly hate have pierced so deep."
P. L. IV, 98—99.

Met de laatste regels van de plaats uit Vondel is te vergelijken hetgeen Milton zegt van Satans schild:

„The broad circumference
Hung on his shoulders like the moon."
P. L. I, 286.

Tot zoover Edmundson.

Wij zullen eerst het beeld, aan Ezechiel ontleend, behandelen. Edmundson vergist zich, als hij meent, dat bij den profeet de lichamen der cherubs niet vol oogen zijn. Dit staat niet in het eerste hoofdstuk, maar in het tiende, waar dezelfde schildering voorkomt als in hoofdstuk I. We lezen X: 12: „Hun gansche lichaam

nu en hunne ruggen, en hunne handen, en huune vleugelen, mitsgaders de raderen, waren vol oogen rondom." Bij Milton vinden we, VI, 846, het beeld nog eens weer, en daar wordt de tekst van Ezechiel (X, 12) vrijwel letterlijk weergegeven. Wat nu aangaat het medestrijden der cherubs, dit is bij Milton de uitwerking van de gedachte, dat één Geest hen bestuurde:

P. L. VI, 848. „One spirit in them ruled, and every eye" etc.

Bij de woorden: „één geest bestuurde hen" heeft de dichter weer aan Ezechiel gedacht; Ez. I: 20 staat: „Waarhenen de Geest was om te gaan, gingen zij; waarhenen de Geest was om te gaan; en de raderen werden tegenover hen opgeheven: want de Geest der dieren was in de raderen." Dat Milton dit bedoelt wordt duidelijk uit het verband, want VI. 846—847 staat:

„and from the living wheels
Distinct alike with multitude of eyes."

Milton is dus geheel bij het beeld van den profeet gebleven. Dat Vondel echter het beeld van den wagen aan Ezechiel zou hebben ontleend, gelooven wij niet. Wat de profeet beschrijft is Gods wagen; de heerlijkheid en verschijning Gods wordt daar geschilderd, zooals Milton ook doet. Dit zou Vondel nooit op Lucifers verschijning toepassen. Bovendien gelijkt Vondels schildering niet op die van Ezechiel; bij dezen vinden we wel

den leeuw, maar niet den draak; wel os en arend, die Vondel niet heeft. Bij Ezechiel geen „parrele gareel", geen „starren op hunnen rugh"; maar overal oogen. Het beeld van Vondel is vermoedelijk eigen vinding en de zaak wordt zoo duidelijk mogelijk, als we het „Berecht" inzien. Daar staat p. 131, dat Gregorius de aanleiding tot Lucifers val in zijne „Hoovaerdy" ziet, Cyprianus in zijne „Nydigheit". „De Hoovaerdy en Nydigheit, twee oirzaecken of aenstokers van dezen afgrysselycken brant van tweedraght en oorloge hebben wy uitgedruckt onder het gespan van twee b e s t a r n d e d i e r e n, den Leeuw en den Draeck, die voor Lucifers oorloghswagen gespannen, hem tegens Godt en Michael aenvoeren; aengezien deze dieren twee zinnebeelden van deze hooftgebreken verstrecken: want de Leeuw, der dieren Koning, gemoedight door zyne krachten, acht uit verwaentheit niemant boven zich zelven; en de Nydigheit quetst met hare tong den benyden van verre, gelyck de Draeck, met het schieten van zyn vergift, zynen vyant van verre quetst."

Nu vervalt ook de eerste aanhaling uit P. L. VI, 99—102, 109—110 van deze aan vergissingen zoo rijke bladzijde.

Vondel putte n i e t uit Ezechiel, Milton neemt zijne geheele beschrijving daaruit over, ook die van Satans wagen, want hij is „Idol of majesty divine" VI, 101; Satans heerlijkheid en verschijning is blijkbaar eene nabootsing van Gods optreden. —

De beschrijving der wapens doet verder weinig af;

„panser" en „wapenrock" zijn de gewone kleeding van den ridderlijken held. Toch heerscht er nog het verschil, dat Lucifer het „panser" over den „wapenrock" draagt, Michael omgekeerd. Michael's taak is aan de menschen het paradijs te verbieden: ik merk even op, dat Edmundson ons in eens verplaatst uit het zesde in het elfde boek van Milton. Over de beweegredenen hebben wij vroeger reeds gesproken; die waren bij beide dichters gegeven. —

Waarom Edmundson

„de scheemrende rondas,
Waerin de morgenstar met kunst gedreven was,
Hing aan den slinken arm"

vergelijkt met:

„The broad circumference
Hung on his shoulders like the moon"

is ons niet duidelijk. Een held zonder schild is niet denkbaar; verder is er geene de minste overeenkomst. De morgenster is Lucifer's blazoen; hij is de morgenster. Milton zegt van de maan, dat de Toscaansche sterrekunstenaar die 's avonds door het vergrootend glas beschouwt, en doelt op Galileï, dien hij kende en bezocht. Müller p. 34 wijst er nog op, dat men „für diese Verse Miltons schon lange Spenser's:

„And on her shoulder hung her shield ....
As the faire Moone in her full aspect,
That to the Moone it mote be like in each respect."

Fariy Queene V, 5^3.

als Quelle angeführt hat, Verse, deren Ähnlichkeit mit denen Miltons entschieden grösser ist" [1]).

Men bedenke ook, dat de dichter bij de schildering van zijn reusachtigen Satan forsche kleuren noodig heeft. Zoo zegt hij eenige regels verder, „dat Satans speer, waarmede vergeleken de langste den van de heuvels van Noorwegen, die als mast op een admiraalschip dienst kan doen, slechts een staf is, hem steunt bij zijn gang over het gloeiende gesteente." P. L. I, 292—295. —

Edm. p. 72. Raphael spreekt zijn vroegeren vriend met deze woorden aan:

„O Lucifer, ghij zult dien hooghmoedt u beklagen.
Ghij fenix, onder al wat Godt daerboven looft,
Hoe steeckt ghij, onder 't heir, zoo fier met hals en hooft,
En helm, en schoudren uit! hoe heerlijck past u 't wapen,
Als waer 't naturelijck uw wezen aengeschapen!
O hooft der Engelen, niet hooger: keer weêrom."
Luc. 1791—1796.

„Oh, how fallen! how changed
From him who, in the happy realms of light,
Clothed with transcendent brightness, didst outshine
Myriads though bright." P. L. I, 84—87.

De plaatsen komen slechts hierin overeen, dat Lucifer een hoogen rang onder de engelen inneemt en innam. Bij Vondel heeft hij nog die heerlijkheid, want

---

1) A. Stern, Milton und seine Zeit, I, 254: „Milton war nach Dryden's Ausspruch der poetische Sohn Spenser's."

hij is nog niet gestraft voor zijn val. Bij Milton spreekt Lucifer deze woorden tot Beelzebub. In de onderdeelen is geen overeenkomst [1]).

In de volgende verzen ziet Edmundson „an almost literal transcript of Vondel's words":

„He, above the rest (the rebel angels)
In shape and gesture proudly eminent
Stood like a tower." P. L. I, 588—590.

Het letterlijke in de overeenkomst strekt zich niet verder uit dan tot het woord „uitstekend", terwijl dit woord bij Milton eene veel ruimere beteekenis heeft dan bij Vondel. De laatste bedoelt alleen de lichamelijke grootte, de lichaamsafmetingen; bij Milton is het juister „eminent" door „uitblinken" te vertalen, want in het vervolg spreekt de dichter over den oorspronkelijken luister van Satan, een bovenmatigen glans, die omneveld is, evenals wanneer de opgaande zon door de mistige lucht hare stralen schijnt te hebben verloren. I, 592 vv.

Milton heeft veel meer Satan's grootheid op het oog, dan zijne grootte; bovendien ligt de beschrijving van den vorst der Engelen te zeer voor de hand, dan dat er aan overname zou behoeven te worden gedacht.

Met den laatsten regel van Vondel vergelijkt Edmundson de woorden van Abdiel in het 5de boek:

---

1) Wat de aanspraak betreft, vinden we iets dergelijks in Jesaja XIV : 12: „Hoe zijt gij uit den hemel gevallen, o morgenster, gij zoon des dageraads" en in Verg. Aen. II, 274:

„Hei mihi qualis erat! Quantum mutatus ab illo?"

„Thyself, though great and glorious, dost thou count
Or all angelic natures joined in one,
Equal to Him begotten Son . . . .
. . . .
. . . . cease, then, this impious rage."
P. L. IV, 833—835, 845.

Wij zullen duidelijk maken hoe Edmundson daarop komt. Hij vertaalt Vondel's versregel:

„O hooft der Engelen, niet hooger:"

alsof er stond:

„O hooft der Engelen, maar meer dan ook niet,"
„O chief of angels, yet no more."

En die gedachte „maar meer ook niet" vinden we dan uitgewerkt terug bij Abdiel. Alles berust dus op eene verkeerde vertaling.

Edm. 73. Uriel zet zijn verhaal voort:

„Zoo stonden zij gekant, en slaghree, drom bij drom,
Een ieder op zijn lucht, en hoefslagh, en bij rijen
Gesnoert aen hun gezagh, om 't schoonst van wederzijen;
Wanneer de dolle trom en klinckende trompet
Zich mengen; het geluit geweer en handen wet,
En steigert in den trans van 't heiligh licht der lichten;
Een klanck, waer op terstont een zwangre wolck van [schichten
Geborsten, slagh op slagh, een' gloênden hagel baert,
Een' storm en onweêr, dat de hemelen vervaert,
De hofpylaren schudt, de kreitsen, en de starren,
Verbijstert in hun ronde en ommeloop, verwarren,

Of zwijmen op de wacht, en weten niet waar heen
Te drijven [oost of west, of boven of beneên]."
Luc. 1797—1809.

„On they move
Indissolubly firm, nor obvious hill,
Nor straitening vale, nor wood, nor stream divides
Their perfect ranks." P. L. VI, 68—71.

„Front to front
Presented stood, in terrible array
Of hideous length." P. L. VI, 105—107.

„Through the vast of Heaven
It sounded, and the faithful armies sung
Hosanna to the Highest; nor stood at gaze
The adverse legions, nor less hideous joined
The horrid shock. Now storming fury rose
And clamour such as heard in Heaven till now
Was never; arms on armour clashing brayed
Horrible discord, and the madding wheels
Of brazen chariots raged; dire was the noise
Of conflict; overhead the dismal hiss
Of fiery darts in flaming volleys flew,
And, flying, vaulted either host with fire;
So under fiery cope together rushed
Both battles main with ruinous assault
And inextinguishable rage. All Heaven
Resounded; and had earth been there, all earth
Had to her centre shook." P. L. VI, 203—219.

Men kan niet zeggen, dat Edmundson hooge ge-

dachten heeft van Miltons verbeeldingskracht, als bij die beschrijving de invloed van Vondel heeft gewerkt. Er is geene andere overeenkomst dan de strijd zelf van twee geordende legers. Wij zullen opnoemen, wat Milton wel en Vondel niet heeft, en men zal zien, dat aan eene overname uit Vondel niet mag worden gedacht. Bij Milton beginnen de getrouwe engelen den strijd op 't klinken van Michaels bazuin; zij heffen een Hosanna aan, tot lof van God. Er is een geschrei, tot dusver niet in den hemel gehoord; wij lezen van de vliegende raderen der koperen wagens, van pijlen, die de beide legers overwelfden met enkel vuur, die een brandend verdek vormden. Dit alles vinden wij bij Vondel niet, terwijl het in verwarring komen van kreitsen en starren, die schrik onder de hemelteekens bij Milton niet voorkomt. Wel vindt Edmundson dat min of meer terug in de volgende verzen:

„Such as (to set forth
Great things by small) if Nature's concord broke,
Among the constellations war were sprung,
Two planets, rushing from aspèct malign
Should combat and their jawing spheres confound;"
P. L. VI, 310—315.

maar hier wordt een tweegevecht geschilderd. Vondels beeld van de geheele verwarring in de sterrenwereld, het niet weten, waarheen te gaan, naar oost of west, naar boven of beneden, heeft niets te maken met twee strijders, die als twee planeten (gesteld, dat dit kon)

elkaar aanvallen. (Bij Vondel komt dit tweegevecht voor in vers 1900 vv., waar Michael „verschijnt gelijck een Godt uit eenen kring van zonnen".) Zoo weinig gelijken dus op elkaar twee beschrijvingen van denzelfden strijd, waarbij gegeven waren: de aanvoerders, de strijders, de kampplaats, de uitslag [1]).

Zoo zien wij ook bij de andere plaatsen uit dezen strijd, die Edmundson aanhaalt, dat de bijzonderheden afwijken en deze moeten juist het bewijs leveren, dat er aan invloed van Vondel moet worden gedacht. Zij toch zijn niet uit het onderwerp te verklaren, de algemeene gelijkheid wel. Dat Michael ten slotte Satan verslaat, gaf de Bijbel reeds te kennen; geen wonder, dat wij ze bij beide dichters met elkaar zien strijden; bij Milton echter houdt Satan zijn schild op tegen Michaels zwaard; bij Vondel slaat Lucifer zijn zwaard in stukken op Michaels schild; bij Milton ontvangt Satan eene wonde door Michaels zwaard, bij

1) Munch „Die Entstehung des Verlorenen Paradieses," Cleve 1874, wees er reeds op, dat wij bij Tasso eene plaats vinden, die veel meer met Milton overeenkomt dan Vondel en vergelijkt:

„On they move
Indissolubly firm, nor obvious hill,
Nor straitening vale, nor wood, nor stream divides
Their perfect ranks"

met

„Non é gente pagana insieme accolta
Non muro cinto di profonda fossa,
Non gran torrente, o monte alpestre, o folta
Selva, che il lor viaggio arrestare possa."

Gerusalemme Liberata, I, 75.

Vondel „klinckt" Michael hem „den bliksemstrael in d'oogen" vs. 1915. Vondel's Michael zegt: „Geef het God gewonnen, geef u over, voer dit heilloos heir weg"; Milton's Michael: „Van hier, vaar ter helle met uw troep en sticht daar oproer" [1]). In de uitwerking dus nergens overeenkomst; in de hoofdgedachte wel, maar dit bewijst niets. — Wij laten nu de verzen volgen:

„De heirbijl in zijn vuist, aen d'eene en d'andre zijde,
Den toescheut stuit, en sloopt, of schutze op zijn rondas,
Tot dat hem Michael, in 't schittrend harrenas,
Verschijnt, gelijck een Godt, uit eenen kring van zonnen.
Zit af, o Lucifer, en geef het Godt gewonnen.
Geef over uw geweer, en standert: strijck voor Godt.
Voer af dit heiloos heir, dees goddelooze rot,
Of anders wacht uw hooft. Zoo roept hij uit den hoogen.
d'Aertsvijant van Godts naem, hardneckigh, onbe-
Ja trotser op dat woord, hervat in aller ijl [wogen,
Den slagh, tot driewerf toe, om met zijn oorloghsbijl
Den diamanten schilt, met een Godts naem, te kloven.
Maer wie den hemel terght, gevoelt de wraeck van boven.
De heirbyl klinckt en springt op 't heiligh diamant
In stucken." Luc. 1899—1913.

1) Milton volgt hier meer het verhaal van Openb. XII: 9, waar van Michaels strijd met den draak wordt gezegd: „En de groote draak is geworpen, namelijk de oude slang, welke genaamd wordt duivel en Satanas, die de geheele wereld verleidt, hij is, zeg ik, geworpen op de aarde; en zijne engelen zijn met hem geworpen."

„Satan, who on that day
Prodigious power had shown, and met in arms
No equal, ranging through the dire attack
Of fighting Seraphim confused, at length saw
Where the sword of Michael smote . . . . . .
. . . . Such destruction to withstand
He hasted, and opposed the rocky orb
Of tenfold adamant, his ample shield."
P. L. VI, 246—250, 253—255.

„Hence then, and evil go with thee along,
Thy offspring, to the place of evil, Hell —
Thou and thy wicked crew, there mingle broils
Ere this avenging sword begin thy doom."
P. L. VI, 275—278.

De volgende plaats komt slechts in de twee eerste regels overeen, in zooverre beide iets goddelijks hebben. Men bedenke, dat zij uit het tweede boek is genomen en Satan beschrijft op zijnen troon in de helsche vergadering [1]).

„With pomp supreme
And godlike imitated state, him round
A globe of fiery Seraphim enclosed
With bright emblasonry and torrent arms."
P. L. II, 510—513.

---

1) Bij Jesaja XIV : 14 lezen we reeds, dat Lucifer in zijn hart zeide: „ik zal den Allerhoogste gelijk worden".

Edm. 77. Satans gedaanteverandering:
„Gelijck de klare dagh in naren nacht verkeert,
Wanneer de zon verzinckt, vergeet met gout te brallen;
Zoo wort zijn schoonheit oock, in 't zincken, onder 't
In een wanschapenheit verandert, al te vuil; [vallen,
Dat helder aengezicht in eenen wreeden muil;
De tanden in gebit, gewet om stael te knaeuwen;
De voeten en de hant in vierderhande klaeuwen;
Dat glinstrend parlemoer in eene zwarte huit.
De rugh, vol borstlen, spreit twee drakevleugels uit.
In 't kort, d' Aertsengel, wien noch flus alle Englen vieren,
Verwisselt zijn gedaente en mengelt zeven dieren
Afgrijslijck onder een, naer uiterlijcken schijn."
Luc. 1941—1952.

At last, as from a cloud, his fulgent head
And shape star-bright appeared, or brighter clad
With what permissive glory since his fall
Was left him, or false glitter. All amazed
At that so sudden blaze, the Stygian throng
Bent their aspect." P. L. X, 449—454.

„His visage drawn he felt too sharp and spare,
His arms clung to his ribs, his legs entwining
Each other, till, supplanted, down he fell
A monstrous serpent on his belly prone.
. . . .
. . . . Dreadfull was the din
Of hissing through the hall, thick swarming now
With complicated monsters, head and tail,

Scorpion and asp . . . .
. . . . But still greatest he in the midst
Now dragon grown."

P. L. X, 511—514, 521—524, 528—529.

Edmundson beweert, dat Milton's beeld zijn oorsprong heeft in Vondel's beschrijving en geeft daardoor een duidelijk bewijs, dat zijn zoeken naar overeenkomst hem die doet zien, waar ze niet bestaat. Dat Satan een draak werd of eene slang is bijbelsch. Openb. XII : 9: „En de groote draak is geworpen, namelijk de oude slang, welke genaamd wordt duivel en satanas... en zijne engelen zijn met hem geworpen." Openb. XX : 2: „En hij greep den draak, de oude slang, welke is de duivel en satanas..." Een eigenaardig verschijnsel is nu, dat Vondel een draak van den duivel maakt en Milton eene slang. Wel noemt Milton die slang later ook draak, maar het dier is eene slang in gedaante; het heeft geen voeten, geen vleugels, 't valt op den buik. Vgl.:

„Ipse precor serpens in longam porrigar alvum.
Dixit, et ut serpens in longam tenditur alvum,
Durataeque cuti squamas increscere sentit,
Nigraque caeruleis variari corpora guttis:
In pectusque cadit pronus" [1]).

Ovid. Metam. IV, 575—579.

Dat Milton aan deze beschrijving heeft gedacht, wordt bijna zeker uit het vervolg, als men vergelijkt:

1) Milton P. L. III, 713 vv. volgt ook bij 't scheppingsverhaal Ovidius.

„He would have spoke
But hiss for hiss return'd with forked tongue
To forked tongue." P. L. X, 517—519.

met:

„Ille quidam vult plura loqui, sed lingua repente
Il partes est fissa duas, nec verba volenti
Sufficiunt, quotiensque aliquos parat edere questus
Sibilat." Ovid. Metam. IV, 586—589.

Vondel's dier heeft vleugels, heeft „vierderhande klaeuwen"; het zijn eigenlijk zeven dieren onder elkaar gemengd, want Vondel wil onder die zeven dieren de zeven hoofdzonden weergeven, zooals het vervolg duidelijk leert.

Ons dunkt, dat Milton, als hij dan zooveel overnam, zich deze gedachte niet zou hebben laten ontgaan. Milton heeft er echter in 't geheel niet aan gedacht; van zijn slang-satan wordt niets gezegd, dat iets dergelijks doet vermoeden.

Hij had integendeel eene geheel andere bedoeling. Satan wordt eene slang, omdat hij in de gedaante van dat dier den mensch ten val bracht.

„True is, me also he hath judged, or rather
Me not, but the brute Serpent, in whose shape
Man I deceived." P. L. X, 493—496.

zegt Satan, meenende, dat hij de straf zal ontgaan; maar dan wordt hij zelf eene slang tot ontzetting van zijne metgezellen:

„a greater Pow'r
Now ruled him, punished in the shape he
According to his doom." [sinn'd.
P. L. X, 515—517.

Het laatste gedeelte van Edmundson's aanhaling, waar we lezen „complicated monsters" moet ons niet in de war brengen. Die verzen beteekenen: het wemelde in de hel van menigten met kop en staart in elkander verwarde gedrochten, zooals schorpioenen, adders [1]) enz. Dat Milton zijne slang ook draak noemt, bewijst dat hij den bovengenoemden tekst uit Openbaring heeft gekend. Wij voegen er nog bij, dat Dante's duivel, evenals die van Vondel, vleugels en scherpe klauwen heeft, Inf. XXXIV, 46 vv.

Thans volgt de val van den mensch; Edmundson ziet in Vondels beschrijving „Some of the prima stamina" van het eerste, tweede en negende boek van Paradise Lost. Niets is minder waar dan deze meening. De „prima stamina" zijn te zoeken in den Bijbel, waar der menschen val in verband wordt gebracht met dien der duivelen. Niet de overeenstemming maar juist het verschil in opvatting bij beide dichters is in 't oog vallend. Bij Vondel is Lucifers hoofdbeweegreden de heerlijkheid, die God aan den mensch gaf; dat wekt zijne afgunst op. Bij Milton is Satan afgevallen, omdat

1) „for now were all trans orm'd
Alike; to serpents all as accessories
To this bold riot." P. L. X, 519—521.

God aan Zijn Zoon alle macht had gegeven. Na den vergeefschen strijd wordt Satan in de hel geworpen en eerst nu, uit haat tegen God wegens deze straf, verleidt hij den mensch.

In die opvatting staat Milton niet alleen; het is de leer der kerkvaders. Bij Calvyn lezen we: Talis (i. e. qui in hominis perniciem assidue insidias tendit) autem describitur Gen. cap III, ubi hominem ab obedientia, quam Deo debebat, abducit, ut simul et Deum iusto honore spoliet, et hominem ipsum in ruinam praecipitet" [1]). Ode zegt: „Diabolus pessimas ob rationes decepit Evam. Prima fuit odium in Deum, secunda fuit perversus sui ipsius amor et dominandi libido, tertia fuit invidia adversus hominem" [2]). Satan is bij Milton reeds gevallen, voordat de mensch was geschapen. „Hij was het, wiens list door nijd en wraakzucht de moeder des menschdoms misleidde, toen zijn hoogmoed hem uit den hemel geworpen had" P. L. I, 36 vv., die hoogmoed „to set himself in glory above his peers".

Het vervolg zal dan ook doen zien, dat deze geheel verkeerde opvatting van Edmundson de bron is van allerlei misverstand en onware voorstellingen, en dat beide dichters wel in algemeen bekende dingen overeenstemmen maar in bijzonderheden juist verschillen. Had de schrijver bedacht, wat hij zegt in de voorrede van zijn werk, dat Milton vijftien jaar, voordat hij zijn

---

1) Calvini Jnstitutio. (ed. Tholuck) I, XIV, 15.
2) Ode, de angelis p. 555.

Epos begon uit te werken, reeds ontwerpen gereed had van een treurspel over den val van den mensch, had hij die ontwerpen nauwkeuriger ingezien, dan zou hem zijn gebleken, dat de hoofdpersonen van het drama dezelfde zijn, die wij in het Epos wedervinden.

Edmundson p. 79. Gabriel spreekt:

Hij ruckte, na den slagh, 't verstroide heir bij een.
Doch eerst zijn Oversten, die voor elckandre gruwen [1];
En zette zich om 't licht van 't alziende oogh te
[schuwen,
In eene holle wolck, een duistre moortspelonck
Van nevlen, daer geen vier dan uit hun blicken blonck;
En, midden in den ring des helschen Raets gezeten,
Hief uit zijn zetel aen, te helsch op Godt gebeten:
Ghij maghten, die zoo trots, voor ons gerechte zaeck,
Dien afbreuck hebt geleên; nu is het tijt om wraeck
Te nemen van ons leet, en listigh, en verbolgen,
Met onverzoenbren wrock den hemel te vervolgen,
In zijn verkoren beelt, [en 't menschelijk geslacht
Te smooren in zijn wiegh, en opgang, eer het maght
In zijne zenuw krijge, on aenwinne in zijne erven.]
Mijn wit is Adam en zijn afkomst te bederven.
Ick weet, door 't overtreên der eerstgestelde wet,
Hem aen te wrijven zulck een onuitwischbre smet,
Dat hij, naer lijf en ziel, met zijn nakomelingen
Vergiftight, nimmer zal ten zetel innedringen,
Waeruit men ons verstiet: [edoch gebeurt het al

1) Edm. vertaalt „each filled with hate"!

Dat iemant bovenstijge, een kleen, een dun getal,
En noch door duizent doôn, en arrebeit, en lijden,
Zal steigren tot den Staet en kroon, dieze ons benijden.
Elenden zullen zich terstont, op Adams spoor,
Verspreien zonder endt, de wijde weerelt door.]
Natuur zal van dien slagh getaistert, schier verteeren,
En wenschen in een Niet of mengelklomp te keeren.
Ick zie den mensch, die naer het beelt der Godtheit
[zweemt,
Van Godts gelijckenis verbastert, en vervreemt,
In wil, geheughenis, en zijn verstant ontluistert,
Het ingeschapen licht benevelt, en verduistert,
En wat den dagh beschreit, in 's moeders bangen schoot,
Gevallen in den muil der onvermijbre Doot.
Ick wil de tiranny verheffen, altijt stouter,
En u, mijn zoons gewijt tot Godtheên, op het outer,
In kercken, zonder tal, tot aen de lucht gebout
Vereeren offervee, en wieroockgeur, en gout,
Ja zoo veel menschen, als geen tong vermagh te noemen,
En al wat Adam teelt in eeuwigheit verdoemen,
Door gruwelstuck op stuck, Godts naem ten trots begaen.
Zoo dier wil hem mijn kroon, en zijn triomffeest staen."
Luc. 2029—2069.

Over de eerste plaats, die Edmundson uit Milton aanhaalt, zullen we niets zeggen: Satan roept daar ook zijn troepen bij elkaar:

„He stood and called
His legions" . . . .

. . . . Thick bestrewn
Abject and lost lay there, covering the flood."
P. L. I, 300—310.

Dan volgt „the infernal dungeon".
„Round he throws his baleful eyes,
That witnessed huge affliction and dismay
Mixed with obdurate pride and steadfast hate.
At once, as far as angels ken, he views
The dismal situation, waste and wild.
A dungeon horrible, on all sides round
As one great furnace flamed; yet from those flames
No light." P. L. I, 56—62.

Wij hebben daar te doen met eene vreemde vergissing. Edmundson schijnt te meenen, dat Vondel in zijne verzen de hel bedoelt, en vergelijkt nu de hel van Milton met de wolk van Vondel. Bij Vondel wordt de hel volstrekt nog niet bedoeld, deze volgt eerst vs. 2160; na Adams val worden de duivelen in de eigenlijke hel geworpen „den zwavelpoel in 't middelpunt der aerde; in 't eeuwig brandend vier, gemengt met killen vorst". Maar er moet, het koste wat het wil, overeenkomst zijn, en nu vindt de schrijver in die „holle wolck, een duistre moortspelonck van nevlen", waarheen de duivelen zijn gevlucht „om 't licht van 't alziend oogh te schuwen", dus in eene wolk, die werkelijk zoo duister is, waarin geen vuur is dan 't vuur „dat uit hun blicken blonck", terug „the spectral light", zooals Milton het beschrijft, die eene hel schildert „on all sides round as

one great furnace" vlammende. Bij Vondel vindt men „the hate", die de duivelen vervult; de schrijver vergeet, dat die „haat" alleen in zijne verkeerde vertaling voorkomt, want Vondel bedoelt met „die voor elckandre gruwen", dat allen van hunne oorspronkelijke schoonheid beroofd zijn.

Wie Milton's „dungeon" in het verband leest, kan onmogelijk aan Vondel denken: P. L. I, 178 spreekt Milton van eene woeste vlakte, zonder licht, uitgenomen dat, hetwelk de flikkering der loodkleurige vlammen bleek en angstverwekkend van zich afwerpt; I, 227 wordt genoemd: „het droge land". Daar liggen de duivelen dicht op elkaar, evenals de Egyptenaren, die in het roode meer verdronken. I, 310.

Het werpt een eigenaardig licht op Edmundson's betoogtrant, dat deze plaats:

„As one great furnace flamed; yet from those flames
No light, but rather darkness visible"

P. L. I, 62, 63.

ook nog elders dienst doet. Volgens p. 117 is zij eene navolging van „Joannes de Boetgezant" VI, 284 vv.:

„Het koestrend licht, in 't eerst den ingangk noch gegunt,
Verflaeut allengs, en als 't vergeet zoo diep te dringen,
Genaeckt men twijfellicht, en avontschemeringen:
Gelijck wanneer de zon, beneên de kim gedaelt,
Noch schijnsel nalaet, dat een poos ter zee uitstraelt."

Müller p. 38 wijst er nog op, dat iets dergelijks voorkomt in Milton's Penseroso, vs. 79, 80:

„Where glowing embers through the room
Teach light to counterfeit a room."

Zoo lezen we bij Giles Fletcher „Christ's Triumph over Death" Str. 42, 7:

„Where flames doe burne and yet no sparke of light."

Wij voegen hierbij Dante, Inferno XXXI, 10:

„Quivi era men che notte e men che giorno"

en Ovid. Met. IV, 399—401:

. . . . „tempusque subibat
Quod tu nec tenebras nec possis dicere lucem
Sed cum luce tamen dubiae confinia noctis."

Vondel beschrijft in zijn „Lucifer" de hel niet in bijzonderheden. Hoe hij zich die voorstelde, blijkt uit „Joannes de Boetgezant" VI, 277 vv., waar duidelijk Dante's invloed is te merken. Miltons opvatting is eene geheel andere cf. P. L. I, 227 vv. en vroeger.

Zoo vindt Edmundson „the thick veil of clouds" terug in:

„Thus Satan, talking tho his nearest mate
With head uplift above the wave and eyes
That sparkling blased."   P. L. I, 192—194.

terwijl die „wave" de vlammen der hel zijn, die als parallel dienst doen moeten bij Vondel's donkre wolk. —

Uit het tweede boek worden aangehaald:

„High on a throne of royal state
. . . .
Satan exalted sat."   P. L. II, 1—5 en

„Towards him they bent
With awful reverence prone, and as a god
Extol him equal to de Highest in Heaven."
P. L. II, 477—479.

Dit moet slaan op:

„En midden in den ring des helschen Raets gezeten
Hief uit zijn zetel aen, te helsch op Godt gebeten."
Luc. 2034/5.

Hoe zoo iets kan, blijkt uit Edmundson's vertaling van deze woorden:

. . . . „and midst the ring
Of his infernal council seated, he
Rose from his throne in Hell, as God
[adored."

Hoewel elke toelichting overbodig is, voegen wij erbij, dat Edmundson wel een voorbeeld had kunnen vinden van Milton's hel. Evenwel niet bij Vondel, maar in den Griekschen Olympus. De duivelen vergaderen bij den dichter in een schoon Pandaemonium. Daar zitten een duizendtal halve goden op gouden zetels. P. L. I, 796. Het Pandaemonium is gebouwd door Mulciber I, 740, en bij die zetels stond Satan's troon; hij zetelt daar als Zeus onder zijne goden.

De beide volgende plaatsen behoeven wij na het op blz. 93 en 94 gezegde niet nader te beschouwen, daar zij niets bevatten dan het plan om God in den mensch te treffen. Zij luiden:

„We may with more successful hope resolve
To wage by force or guile eternal war
Irreconcilable to our Grand Foe."
P. L. I, 120—122.

„Let us not slip the occasion
. . . .
Seest thou yon dreary plain, forlorn and wild,
The seat of desolation, void of light?
. . . . Thither let us tend,
And reassembling our afflicted powers,
Consult how henceforth we may most offend
Our Enemy, our own loss how repair,
How overcome this dire calamity."
P. L. I, 178, 180—181, 186—189.

Zoo is ook de overeenkomst in het volgende door het onderwerp gegeven. De duivel wil den mensch in 't verderf storten en zoo zijn haat tegen God uiten. Wie over het Verloren Paradijs schrijft of over den val der Engelen, moet den val des menschen ook behandelen. Zoo vinden wij in Milton's eerste ontwerp, de „imperfect rudiments of Paradise Lost" [1]) reeds dezelfde gedachte. Milton dacht er toen over, om het onderwerp in den trant der mysteriespelen te behandelen. In beide plannen komen Adam en Eva met de slang voor. In 't eerste plan zou het derde bedrijf bevatten:

Lucifer contriving Adam's ruin;

1) Johnson, Milton p. 78.

bedrijf 4:

Adam }
Eve } fallen.

Uit het tweede plan noemt Johnson[1]): „The angel Gabriel . . . . relates what he knew of man: as the creation of Eve, with their love and mariage. After this Lucifer appears; after his overtrow, bemoans himself, s e e k s r e v e n g e o n m a n."

Men bedenke daarbij, hoeveel breeder Milton dat punt uiteenzet. In de vergadering der duivelen komt eerst Satan aan het woord en geeft in bedenking, of men nog eens den strijd zal wagen. Moloch wil een open strijd: hun toestand kan toch niet erger worden dan hij nu is. Belial is ertegen; hij geeft den raad zich rustig te houden; misschien komen er later betere tijden. Daarop spreekt Mammon. Ook hij is tegen den oorlog, en wil, dat zij zich zullen schikken in hun lot; in de hel zijn zij vrij, daar kunnen zij een eigen rijk stichten. Dan komt Beelzebub: den hemel bestormen gaat niet; maar zij kunnen wel iets doen, dat gemakkelijker is en dit is: den mensch in 't ongeluk storten.

De plaats, die Edmundson aanhaalt, luidt:

„Here perhaps
Some advantageous act may be achieved
By sudden onset — either with hellfire

1) Johnson, Milton p. 78.

To waste His whole creation, or possess
All as our own, and drive, as we are driven,
The puny inhabitants; or, of not drive,
Seduce them to our party, that their God
May prove their foe, and with repenting hand
Abolish His own works. This would surpass
Common revenge . . . .
. . . . when His darling sons,
Hurled headlong to partake with us, shall curse
Their frail original and faded bliss,
Faded so soon." P. L. II, 362—375.

De volgende plaats „a variation upon the same theme" zegt ook weinig. Als God het plan der duivelen aan Zijnen zoon mededeelt, dan zal dat wel overeenkomen met de beschrijving van het plan.

„He wings his way
Directly towards the new created world
And man there placed, with purpose to assay
If him by force he can destroy, or worse,
By some false guile pervert: and shall pervert:
For man will hearken to his glozing lies,
And easily transgress the sole command,
Sole pledge of his obedience; so will fall
He and his faithless progeny."

P. L. III, 90—96.

De volgende versregels noemen de gevolgen der zonde:

„Him destroyed
Or won to what may work his utter loss,

For whom all this was made, all this will soon
Follow, as to him linked in weal or woe."
P. L. IX, 130—134.

Daarin komen Milton en Vondel natuurlijk overeen. Beide gelooven, dat in Adam alles viel; eene voorstelling met den Bijbel overeenkomende cf. Romeinen V : 12: „Daarom, gelijk door éénen mensch de zonde in de wereld gekomen is, en door de zonde de dood; en alzoo de dood tot alle menschen doorgegaan is, in welken allen gezondigd hebben." Rom. V : 14: „Maar de dood heeft geheerscht . . . . ook over degenen, die niet gezondigd hadden in de gelijkenis der overtreding van Adam." cf. verder Rom. VIII : 22, 1 Cor. XV : 21, 22. Calvini Institutio, Lib. II, Cap. 1, 5: „omnes ergo, qui ab impuro semine descendimus, peccati contagione nascimur infecti." Ib. 6: „Ita certe habendum est, fuisse Adamum humanae naturae non progenitorem modo, sed quasi radicem . . . . Proinde a radice putrefacta rami putridi prodierunt, qui suam putredinem transmiserunt ad alios a se nascentes surculos."

Milton wist dus zeer goed, dat alles is „to him linked in weal or woe." —

Ed. p. 83.

„O miserable mankind! tho what fall
Degraded, tho what wretched state reserved!
Better end here unborn. [Why is life given [1])

1) Wat tusschen [ ] staat, haalt Edm. niet aan.

To be thus wrested from us? Rather, why
Obtruded on us thus? who if we knew
What we receive, would either not accept
Life offer'd, or soon beg to lay it down,
Glad to be so dismiss'd in peace.] Can thus
The image of God in man, created once
So goodly and erect, though faulty since,
To such unsightly sufferings be debased
Under inhuman pains? Why should not man,
Retaining still Divine similitude
In part, from such deformities be free?"
P. L. XI, 500—513.

Het verband, waarin die verzen voorkomen, is aldus: Milton laat Adam als met prophetischen blik de toekomst zien. Hij ziet een treurig gebouw:

„A lazar-house it seemd" XI, 479.

en daarbij al de ellende, die daar heerscht en roept dan uit: „O miserable mankind" etc.

Had Edmundson op het verband gelet, dan had hij de plaats niet aangehaald, want Milton bedoelt geheel iets anders dan Vondel. Deze beweert, dat de mensch Gods beeld heeft verloren en is gevallen in de handen van den dood. Daaraan denkt Milton niet: hij beschrijft de ellende der zieken en zou gaarne weten, waardoor al die ellende is ontstaan. Dan zegt Michael: Het komt, omdat zij zich overgeven aan „ongovern'd appetite" XI, 517. Als Adam nu vraagt, waarom de mensch

„retaining still divine simelitude
In part"

niet van „such deformities" kan zijn bevrijd

„And for his Maker's image sake exempt"

dan is Michael's antwoord, dat die straf, gevolg hunner gulzigheid, niet Gods beeld onteert, maar het hunne, daar zij de heilzame wetten der natuur verkeeren in walgelijke kwalen. Zij verdienen het, omdat zij Gods beeld niet in zichzelven hebben geëerd. Milton bedoelt daar niet den dood als gevolg der zonde.

Om te doen zien, hoe weinig Edmundson om het verband geeft en hoe hij er jacht op maakt, om maar eenige, zij het ook de geringste, overeenkomst te vinden, is het wenschelijk ook het voorafgaande op te noemen. Michael brengt Adam op eenen berg, en van daar uit ziet hij:

„Th'effects which thy original crime hath wrought
In some to spring from thee, who never touch'd
Th'excepted tree, nor with the snake conspired,
Nor sinn'd thy sin" [1]). XI, 424—427.

Adam ziet een veld, bebouwd, waarop versch gemaaide schooven staan; op een ander gedeelte zijn weidende kudden en schaapskooien;

„I' th'midst an altar as the landmark stood,
Rustic, of grassy sord." XI, 432.

Een maaier komt met de eerste vruchten van zijn

1) cf. Rom. V : 14 . . . . „ook over degenen, die niet gezondigd hadden in de gelijkenis der overtreding van Adam."

land; daarop een herder met de eerstelingen van zijne kudde. Er volgt een offer, waarbij twist ontstaat: de herder wordt gedood. „Is dit de dood!" roept Adam uit;

„Is this the way
I must return to native dust?" XI, 462

Dit is de dood in zijne eerste gedaante, zegt Michael; maar er zijn

„many shapes
Of Death, and many are the ways that lead
To this grim cave, all dismal." XI, 469, 470.

Daar zullen er sterven op die wijze, anderen door vuur, water, honger; nog meer door onmatigheid in spijs en drank, die wreede ziekten over de aarde zal brengen. Daarop ziet Adam „A lazar-house" en dan volgt de door Edmundson aangehaalde klacht. Later behandelt Milton dan nog den kalmen ouderdom, hoewel ook die vele gebreken heeft, en Michael geeft aan Adam den raad:

„Nor love thy life, nor hate; but what thou liv'st
Live well." XI, 553, 554.

Het gezichtsveld wordt ruimer: de muziekinstrumenten worden uitgevonden [1]), men leert de metalen bewerken [2]), sommigen bewonen tenten [3]), men sluit huwelijken [4]). Wij zien een steekspel, belegeringen,

1) Gen. IV : 21.
2) Gen. IV : 22.
3) Gen. IV : 20.
4) Gen. VI : 2.

den oorlog in al zijne verschrikkingen, Noach, die zijne medemenschen waarschuwt, den zondvloed, den regenboog, een teeken van Gods genade.

Milton kon die enkele regels niet missen, zij passen geheel in 't plan van zijn werk, het ontwerp voor zijn Epos bracht hem ook daarop: en als Edmundson gelijk heeft, dan moeten wij aannemen, dat Vondel's verzen, die niets bevatten, dat niet ten nauwste met het onderwerp samenhangt, den stoot hebben gegeven tot de geheele beschrijving van Milton! —

Thans verplaatst Edmundson ons op eens weer naar het eerste boek. Hij haalt aan:

„By falsities and lies the greatest part
Of mankind they corrupted to forsake
God their Creator, and the invincible
Glory of Him that made them to transform
Oft to the image of a brute, adorned
With gay religions, full of pomp and gold,
And devils to adore for deities."

P. L. I, 367—373.

„The chief were those who from the pit of hell
Roaming to seek their prey on earth, durst fix
Their seats long after next the seat of God,
Their altars by His altars, gods adored
Among the nations round . . . .
. . . .
. . . . Yea often placed
Within His sanctuary itself their shrines,

Abominations, and with cursed things
His holy rites and solemn feasts profaned,
And with their darkness durst affront His light."
P. L. I, 381—390.

Vondel zegt, dat de duivelen zullen worden gewijd tot godheden, en op altaren en in kerken vereerd. Wij hebben daar iets, dat iedereen uit de geschiedenis weet. In zoover is het reeds vreemd aan invloed van Vondel op Milton te denken. Raadplegen wij echter het verband, waarin die verzen bij Milton voorkomen, dan werpt het aangehaalde weer een eigenaardig licht op Edmundson's behandelingswijze.

Milton wijdt aan zijne optelling der demonen meer dan een vierde van het eerste boek van zijn epos en daarbij zijn Homerus en Vergilius zijne voorbeelden. Wat bij de oude schrijvers de catalogus der schepen en de lijst der krijgers zijn, vindt men bij hem in zijne opsomming der duivelen. Men vergelijke slechts:

Ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι, Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι,
. . . .
Οἵτινες ἡγεμόνες Δαναῶν καὶ κοίρανοι ἦσαν.
Ilias. II, 484—487.

„Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete
qui bello exciti reges, quae quemque secutae
complerint campos acies."
Verg. Aeneis VII, 641—643.

„Say, Muse, their names then known, who first, who last
Roused from the slumber, on that fiery couch
At their great emp'rors call." P. L. I, 376—378.

Daarop volgt, nadat de dichter in de door Edmundson aangehaalde verzen in zeer algemeene trekken den aard der duivelenvereeniging heeft geschetst, de breedere uitwerking. Vooraf de opmerking, dat de Bijbel zijne hoofdbron is. Daar vinden we Moloch—Lev. XVIII : 21, Kamos—Num. XXI : 29, 2 Kon. XXIII : 13, Peor—Num. XXV : 3, Astaroth—Richt. X : 6, Thammuz—Ezech. VIII : 14, Dagon—Richt. XVI : 23, Rimmon 2 Kon. V : 18 enz.

Milton noemt dan: Moloch, die Salomo verleidde, om hem eenen tempel te bouwen tegenover den tempel Gods. (Hier vinden we terug wat Milton bedoelde, toen hij zeide, dat zij hunne zetels vestigden „next the seat of God"); Kamos, ook Peor genoemd, de god, die door wellustige feesten wordt geëerd (cf. boven „with gay religions"). Dan volgen Baal en Astaroth; Thammuz, wiens „love-tale

Infected Sion's daughters with like heat;
Whose wanton passions in the sacred porch
Ezekiel saw" P. L. I, 452—454 [1]).

(cf. boven „and with cursed things
His holy rites and solemn feasts profaned");

Dagon, een zeemonster, van boven mensch en van onderen visch (cf. the image of a brute"); Rimmon;

---

1) Ezech, VIII : 14.

deze overreedde koning Achaz om Gods altaar gering te achten en een ander, naar Syrisch gebruik, daarvoor in de plaats te zetten [1]) (cf. „their altars by His altar"); Osiris, Isis en Orus, namen van de Egyptische Godheid, door Israël gediend in het gouden kalf, later in den grazenden stier te Bethel en Dan (cf. „full of pomp and gold") [2]). Waar Milton ons zelf zoo duidelijk den weg wijst, had Vondel niet mogen worden genoemd.

Het verhaal van den val: Edm. p. 84.

„Neen Eva, simple duif, geensins: ghy zijt verdwaelt.
Aenschou eens, bid ick u, dien appel. Ay, hoe straelt
Hoe gloeit dit ooft van gout en karmozijn te gader!
Hoe noodt u dit bancket! Ay dochter, tre wat nader:
Hier nestelt geen venijn in dit onsterflijck loof.
Hoe lockt dees vrucht: aij pluck: aij pluck vrij: ick [beloof
U wetenschap, en licht. Wat deistghe, bang voor [schennis?
Tast toe, en wordt Godt zelf, in wijsheit, en in kennis,
En wetenschap gelijck, en eere, en majesteit,
Hoe zeer hij 't u benij. Zoo vat men 't onderscheit
Het wezen en den aert en d'eigenschap der zaken.
Terstont begint het hart der schoone bruit te blaken,

1) 2 Kon. XVI : 10.

2) Rom. I : 23. „En hebben de heerlijkheid des onverderfelijken Gods veranderd in de gelijkenis eens beelds van een verderfelijk mensch en van gevogelte en van viervoetige en kruipende gedierten."

T'ontvoncken, en zij vlamt op d' aengepreze vrucht.
De vrucht bekoort het oogh, het oogh den mont, die
[zucht.
De lust beweeght de hand al bevende tot plucken.
Zoo plucktze, en proeft, en eet"....
Luc. 2080—2095.

„De hemel treurt in rou ....

. . . .

Het weerlicht, reis op reis: het dondert, slagh op slagh.
Al wat men hoort en ziet, is schrick, en angst, en
[zuchten."
Luc. 2103, 2105, 2106.

Edmundson vindt in het negende boek van P. L. „traces of almost every line of this quotation from the Lucifer. Not only are ideas and images seized and amplified, but at times the very words reappear." Hij haalt aan:

„I chanced
A goodly tree far distant to behold,
Loaden with fruit of fairest colours mixed,
Ruddy and gold. I nearer drew to gaze,
When from the boughs a savoury odour blown,
Grateful to appetite." P. L. IX, 575—581.

„O sacred, wise, and wisdom-giving plant,
Mother of Science! now I feel thy power
Within me clear, not only to discern
Things in their causes, but to trace the ways
Of highest agents." P. L. IX, 679—683.

„Ye shall not die.
How should ye? By the fruit? It gives you life
To knowledge." P. L. IX, 685—687.

„What are gods, that man may not become
As they, participating godlike food?
. . . .
Whoso eat thereof forthwith attain
Wisdom without their leave. And wherein lies
The offence that men should thus attain to know?
. . . .
Is it envy? And can envy dwell
In heavenly breasts? These, then, and many more
Causes, import your need of this fair fruit.
Goddess humane, reach then and freely taste."
P. L. IX, 716—718, 724—727, 728—732.

„He ended; and his words, replete with guile,
Into her heart too easy entrance won.
Fixed on the fruit she gazed, which to behold
Might tempt alone." P. L. IX, 732—735.

„Meanwhile the hour of noon drew on and waked
An eager appetite, raised by the smell
So savoury of that fruit, which with desire
Inclinable, now grown to touch and taste,
Solicited her longing eye." P. L. IX, 739—743.

„Her rash hand in an evil hour
Forth reaching to the fruit, she plucked, she eat.

Earth felt the wound, and Nature from her seat
Sighing trough all her works, gave signs of woe."
P. L. IX, 780—783.

Toen Adam zondigde:

„Earth trembled from her entrails, as again
In pangs, and Nature gave a second groan;
Sky loured, and, muttering thunder, some sad drops
Wept." P. L. IX, 1000—1003.

Als terloops maakt Edmundson nog de opmerking, dat P. L. IX, 637 eene „verbal reminiscence" schijnt te zijn van Vondels woorden. Hij bedoelt:

„Kindled through agitation to a flame."

De slang rolt zich, Eva geleidende, in kronkelende wrongen en deed, handig ten kwade, het gekronkelde als recht voorkomen. Zij glinstert daarbij als een dwaallicht, gevormd uit vetten damp, die door den nacht is verdikt, en midden in de koude omgeving ontbrandt het door de snelle beweging tot eene vlam. Vondels woorden luiden:

„Terstont begint het hart der schoone bruit te blaken.
T'ontvoncken, en zij vlamt op d'aengepreze vrucht."
Luc. 2091/2.

De „verbal reminiscence" moet dan daarin bestaan, dat Edmundson „ontvoncken" vertaalt door „to kindle". Het geheel is echter vrij raadselachtig, daar de onderwerpen niets met elkaar gemeen hebben.

Wat nu de grootere aanhalingen betreft, zullen wij eerst uitmaken, hoe het komt, dat „at times the very words

reappear." Edmundson heeft Vondel's verzen in 't Engelsch vertaald, in zesvoetige jamben, waarin ook Milton zijn epos schreef. Hij heeft nu die vertaling blijkbaar zoo ingericht, dat hij gelijkluidende woorden verkreeg, doch, wat erger is, soms ten koste van de waarheid. Milton heeft „colours mixed, ruddy and gold." Vondel's „van gout en karmozijn te gader" wordt weergegeven door: „with mingled gold and red."

. . . . „en wordt Godt zelf, in wijsheit, en in kennis,
En wetenschap gelijck, en eere, en majesteit"

wordt verkort tot: „And be in wisdom and intelligence as God Himself.

Vondel deelt als terloops, in eenen toegevenden zin, mede „hoe zeer hij 't u benij." Edmundson legt er den nadruk op en maakt er een hoofdzin van:

„How much He envies you This food!"

„De aert" (der zaken) wordt „cause", want Milton heeft dit woord; „aengepresen vrucht" wordt „much praised".

„De vrucht bekoort het oogh, het oogh den mont, die zucht" bij Edmundson: „The fruit allures the eye, the eye the mouth, the appetite."

Zoo vertaald, krijgt dit veel van Miltons: „Grateful to appetite." Zoo hebben wij verder:

„bang voor schennis" naast „for fear of punishment";
„Zoo vat men 't onderscheid" naast „By it distinctions are discerned";
„Zoo plucktze en proeft en eet" naast „She plucks, she eats";

„Al wat men hoort en ziet" naast „On every side".

Wat van de letterlijke overeenkomst overblijft, berust alles op het verhaal van den Bijbel. In de geheele beschrijving volgen beide dichters het derde hoofdstuk van Genesis. Men vergelijke slechts: „De slang . . . . zeide tot de vrouw: Is het ook, dat God gezegd heeft: Gijlieden zult niet eten van allen boom dezes hofs? En de vrouw zeide tot de slang: Van de vrucht der boomen dezes hofs zullen wij eten; maar van de vrucht des booms, die in het midden des hofs is, heeft God gezegd: Gij zult van die niet eten, noch die aanroeren, opdat gij niet sterft. Toen zeide de slang tot de vrouw: Gijlieden zult den dood niet sterven: maar God weet, dat, ten dage als gij daarvan eet, zoo zullen uwe oogen geopend worden, en gij zult als God wezen, kennende het goed en het kwaad. En de vrouw zag, dat die boom goed was tot spijze, en dat hij een lust was voor de oogen, ja een boom, die begeerlijk was om verstandig te maken; en zij nam van zijne vrucht en at."

Bovendien heeft Milton de gedachten en beelden niet „seized and amplified". Ze zijn geheel nieuw en oorspronkelijk en zijne muze gaf hem ook hier „unpremeditated verse." P. L. IX, 24.

En hoeveel rijker behandelde Milton het thema?

Een blik op het verband is ook hier niet ongepast, om Edmundsons beweringen te verzwakken en om aan te toonen, hoe gezocht zij zijn.

In het 9de boek moet hij zingen van:

„foul distrust, and breach
Disloyal on the part of Man, revolt,
And disobedience," 6—8.

en van den toorn en de straf des hemels.

Satan komt op heimelijke wijze in het Paradijs en zocht

„In ev'ry bush and brake, where hap may find
The serpent sleeping, in whose mazy folds
To hide me, and the dark intend I bring."
160—162.

Hij vindt het niet eervol zich tot een dier te verlagen,

„But what will not ambition and revenge
Descend to?" 168.

De mensch is „son of despite"; God schiep hem „us the more to spite" en

„Spite then with spite in best repaid." 178.

Hij vindt de slang slapende, doet hare gestaltenis aan en wacht tot aan den morgen.

Bij 't aanbreken van den dag looft alles God, ook de mensch. Eva stelt aan Adam voor, de dagtaak te verdeelen, want er is veel te doen. Adam vindt het goed, dat zij een korten tijd alleen zijn, hoewel het werk niet zoo dringt. Toch koestert hij vrees, dat haar een ongeluk zou kunnen treffen; hij waarschuwt haar voor dreigende gevaren; er is een vijand, die op hen loert en gebruik zal maken van hun alleen-zijn. Die vijand wil hen vervreemden van hunne trouw jegens

God. Het is dus beter, dat zij bij elkaar blijven:

„The wife, where danger or dishonour lurks,
Safest and seemliest by her husband stays;
Who guards her, or with her the worst endures."
267—269.

Eva wil er niet aan denken, dat zij kan worden verleid. Daarvoor bestaat geen gevaar; zij vindt het pijnlijk, dat Adam over zoo iets spreekt. Adam antwoordt, dat hij ook geen gevaar vreest, maar hij wil zelfs de verzoeking voorkomen.

„For he who tempts, though in vain, at least asperses
The tempted with dishonour foul, supposed
Not incorruptible of faith, not proof
Against temptation." 296—299.

De vijand is echter machtig; hij verleidde zelfs de engelen. Eva meent evenwel, dat Adam nog eenigen twijfel aangaande hare liefde en trouw koestert. Hoe kunnen zij gelukkig zijn, als er een ongeluk dreigt; maar 't ongeluk komt immers eerst na de zonde. Waarom den vijand te vreezen? Wie de verzoeking weerstaat, vindt daarin bevrediging. Maar er is geen gevaar. Ook alleen is men veilig, anders zou het geluk niet volmaakt zijn.

„And Eden were no Eden thus exposed." 341.

Adam herneemt: God schiep alles volmaakt, maar in den mensch zelf schuilt het gevaar: hij heeft een vrijen wil; wie naar zijn verstand luistert is vrij; het

verstand zegt, wat goed is. Men kan echter door een valschen schijn worden verleid en zoo daden verrichten, die God verbood. Uit liefde waarschuw ik u, niet uit wantrouwen. Mijd de verzoeking door bij mij te blijven.

„But if thou think, trial unsought may find
Us both securer than thus warn'd thou seem'st
Go: . . . .
For God tow'rds thee hath done his part; do thine."
370—375.

Eva gaat. Zij gelooft ook niet, dat zulk een trotsche vijand eerst de zwakkere tegenpartij zal opzoeken.

Vs. 386—460 volgt eene schildering van Eva's schoonheid; zelfs Satan is er door getroffen en vergeet voor een oogenblik zijne booze plannen:

„That space the Evil One abstracted stood
From his own evil." 463/4.

Maar het brandende hellevuur in hem maakt spoedig een einde aan zijn welgevallen en kwelt hem des te meer bij 't zien van zooveel lieflijkheid, voor altijd buiten zijn bereik. Hij komt om te vernielen; allen lust en elk vermaak zal hij bederven; zijn eenig vermaak ligt in het vernielen.

De vrouw is alleen. Voor Adam is hij bevreesd; zij is alleen schoon,

„Not terrible, though terror be in love
And beauty; not approach'd by stronger hate,

Hate stronger, under show of love well feign'd,
The way, which to her ruin now I tend."
490—492.

De slang nadert; zij is schoon; zij zoekt door hare kronkelingen Eva's aandacht te trekken. Eva hoort een ruischen in de bladeren, maar let er niet verder op: zij was aan zulk spel der dieren wel gewend. De dichter verhaalt nu, op welke wijze het de slang gelukt door haar te worden opgemerkt. Het dier begint te spreken en vleit de vrouw: zij verdient als eene Godin onder de Goden te verkeeren en door de engelen dagelijks te worden aangebeden.

Eva wist niet, dat de dieren ook konden spreken. „Spreek nog eens," zegt zij, „en vertel mij, hoe gij uwe spraak hebt gekregen en waarom gij zoo vriendelijk jegens mij zijt." De slang herneemt: „Eerst was ik den anderen dieren gelijk, dacht ik slechts aan het lagere. Maar eens zag ik van verre een schoonen boom met heerlijke vruchten. Ik kreeg lust om die appelen te eten; ik deed het en

„ere long I might perceive
Strange alteration in me, to degree
Of reason in my inward pow'rs, and speech
Wanted not long." 599—601.

Toen begon ik na te denken over alles, over hoog en laag, over hemel en aarde; ik kreeg een inzicht in het schoone en goede, maar al het schoone en goede zie ik in u vereenigd, en dat trok mij tot u."

Eva wil nu weten, waar die wonderboom staat; 't is haast niet te gelooven, dat in zijne vruchten zulk eene kracht schuilt. De slang brengt haar bij den boom. Eva ziet hem en zegt, dat zij deze vrucht niet eten mag: God heeft het verboden, 't was het eenige verbod, dat hij gaf;

„The rest, we live
Law to ourselves; our reason is our law." 653/4.

Men ziet, hoe uitgebreid Milton zijn onderwerp behandelt. Hoe pleiten de bijzonderheden, waarmede hij het eenvoudige, sobere Bijbelverhaal toelicht, voor zijne scherpzinnigheid, menschenkennis, ruime en plastische verbeeldingskracht! Natuurlijk vermeldt hij later, dat Eva lust krijgt om van de vrucht te genieten, als de slang door hare drogredenen de vrees voor Gods gebod heeft verdreven.

In algemeenheden komen Milton en Vondel overeen; in bijzonderheden niet. Dat er overeenkomst is, komt hier vandaan, dat beide dichters uit eene en dezelfde bron putten: beide volgen den Bijbel.

Zij behoeven elkanders voorbeeld niet. Zij waren zelfstandig genoeg en stonden hoog genoeg om elk zijn eigen weg te gaan en ten opzichte van de dichtwerken, waarover ons onderzoek liep, meenen wij te hebben aangetoond, dat men niet mag spreken van Vondels invloed op Milton.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Wapene Martijn I, 20:

Recht man delvet sonder spit.

Het is niet noodig hier met Verwijs te lezen: onderspit.

II.

Wapene Martijn I, 347:
De lezing

Hem die 't al vervaerde

is te verkiezen boven: verwerde.

III.

Disticha Catonis, Proloog vs. 2.
waerlike minne: „waerlike" moet opgevat worden als „wereldsche".

